

„Ami elkezdődött, először ment végbe a történelemben; először került az egész ipar az állam kezébe, csak hogy ez az ipar elmaradt volt, ráadásul leromlott a hosszú háborúban, és piaci kapcsolatokkal sem rendelkezett. A termelés újraszervezéséhez korábban ismeretlen szervezetek jöttek létre... De kitől lehet megtanulni mindazt, ami az új szervek működtetéséhez szükséges? Hogyan szerezhettük meg a tapasztalatokat, hogy képesek legyünk mindent végiggondolni, eldönteni, létrehozni, megtervezni, irányítani? Sok-sok tudósa és szakembere volt szükség a legkülönbözőbb területeken, bármi áron, sürgősen, azonnal.”

BÍRÓ EUGÉNIA

*Egy nagymama
meséi*

VALLOMÁS EGY KORSZAKRÓL

Z-füzetek/66

BÍRÓ EUGÉNIA

Egy nagymama meséi

VALLOMÁS EGY KORSZAKRÓL

BUDAPEST

Z-füzetek/66

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

© **Bíró Eugénia**

„Ami elkezdődött, először ment végbe a történelemben; először került az egész ipar az állam kezébe, csak hogy ez az ipar elmaradott volt, ráadásul leromlott a hosszas háborúban, és piaci kapcsolatokkal sem rendelkezett. A termelés újjászervezéséhez korábban ismeretlen szervezetek jöttek létre ... De kitől lehet megtanulni mindazt, ami az új szervek működtetéséhez szükséges? Hogyan szerezhethetjük meg a tapasztalatokat, hogy képesek legyünk mindent végiggondolni, eldönteni, létrehozni, megszervezni, irányítani? Sok-sok tudósra és szakemberre volt szükség a legkülönbözőbb területeken, bármi áron, sürgősen, azonnal.”

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#) [\[EPUB formátumban \]](#)

---

*Régmúlt napok históriái,
Regék a hajdanvolt időkről...*

Puskin: Ruszlán és Ludmilla

Ma töltöttem be a nyolcvanötödik évemet.

Számomra a huszadik század az első évtizedével kezdődött.

Nem emlékiratokat írok és nem is történelemkönyvet – emlékeim mozaikok, foszlányok, vagy inkább egy rózsafüzér szemei: – megforgatod őket az ujjaid között, és a múlt képei, a közöttük lévő kapcsolatok eltűnésre és megértésre készítenek.

1906. Mogiljov. Diákmenza.

Szláva Poljakova leül egy szabad asztalhoz. Ebédel. Valaki megáll az asztalnál.

– Megengedi, hogy itt hagyjam egy percre? – és valamit az asztalra tesz.

Oda sem nézve feleli:

– Tessék.

Az ismeretlen eltűnik, Szláva tovább ebédel. Néhány perc múlva két rendőr lép az asztalhoz.

– Ez az Ön csomagja?

– Nem, valaki itthagya egy percre.

– És mi van benne?

– Nem tudom.

– Á, nem tudja. No, mi megnézzük.

Felszakítják a csomagolópapírt, a csomagból röplapok hullanak ki... Nagy betűkkel: „LE AZ ÖNKÉNYURALOMMAL!”

– Az iratait!

– De ez nem az enyém ... nem az enyéme ... én itt ebédelek ... valaki itthagya

...

– Az iratait! Velünk jön. Megmondtuk: velünk jön.

Így került Szláva Poljakova a rendőrörszobára egy csomó röplappal, majd a

börtönbe. Hiába bizonygatta minden kihallgatásnál, hogy semmi köze ezekhez a röplapokhoz, egy ismeretlen hagyta a csomagot az asztalon.

De ki hiszi el? Hogyan lehet bebizonyítani?

Megérkezett a Csauszi nevű városkában lakó, mindenki által tisztelt Moiszej Poljakov; közbenjárt, ügyvédet fogadott, fizetett boldog-boldogtalannak. Múlt az idő, az „ügyből” dagadt dossziék lettek ...

És íme, egyszer csak:

– Poljakova! Vőlegénye van?

– Nincs ...

– Van, van – suttogták, lökdösték a cellatársnők.

– Van ...

– Beszélőre!

A dupla vasháló mögött bajuszos fiatalember:

– Misa – mutatkozik be a beszélgetőszoba zajában. – Engem Mihailnak hívnak. Minden szerdán eljövök majd. Én vagyok a vőlegény. Érti? Csomagokat fog kapni; igyekszünk, hogy minél előbb kiengedjék. No, no, fel a fejjel!

Szóval, előkerült valamilyen „vőlegény”, Mihail. Jött, hozta a csomagokat. Igyekezett jóvátenni a bűnét, hiszen minden ok nélkül ő juttatta börtönbe a lányt.

Hogyan és mit tett Misa és a diákszervezet, hogy kiszabadítsák a teljesen ártatlan Szláva Poljakovát, azt nem tudom. Az önkényuralom elleni tevékenységüket a „Kölcsönös Diáksegély Pénztár” nevű legális szervezettel álcázták. Az „ügy” végül is befejeződött; Poljakovát kiengedték, de rendőri felügyelet alá helyezték, rendszeresen jelentkeznie kellett az őrszobán.

A „vőlegény” és a „menyasszony” közben szemügyre vette egymást.

Szláva nem tanult tovább fogásznak, férjhez ment ehhez a Misa nevű „vőlegényhez”. És elutaztak Mogiljovból, a mindent látó szemektől és mindent halló fülektől távolabbra eső Harkovba, ahol Mihail Katz a tanulmányait folytatta.

Nyugtalan idők voltak: kegyetlen terror az 1905-ös forradalmi események után, letartóztatások, száműzetések és egyéb megtorlások azok ellen, akiket politikai tevékenységgel gyanúsítottak.

Szláva és Mihail a diákok életét éltek, nem feledkezve el a rájuk leselkedő veszélyről, 1908-ban pedig megszülettem én, a matematikus egyetemi hallgató lányaként.

Apám még sokáig diák volt. Mindenképpen ki akart törni a „megtelepülési körzetből”. (Így nevezték Oroszország nyugati részein a zsidók számára kijelölt területet, amelyen kívül a zsidóknak nem volt joguk lakni. Csak az első kereskedelmi testülethez tartozó kereskedőknek, nagyiparosoknak, valamint a felsőoktatási intézményt végzeteknek engedélyezték, hogy a körzeten kívül lakjanak; az egyetemeken pedig a zsidók számára százalékos felvételi normát állapítottak meg. Ezért, befejezve a matematikai fakultást Harkovban, apám beiratkozott a rigai Műszaki Egyetemre, és a mérnöki diploma megszerzése után már joga volt a cári Oroszország területén bárhol élni és munkát vállalni. Családjával együtt végre kikerült a gettóból.

Mojszej Poljakov

A szerző szülei

A szerző kislánykorában

A szerző ma

Rigában kezdett el dolgozni Fradkin gyárában, az „Etná”-ban. 1915-ben a gyárat evakuálták Nyizsnyij Novgorod-ba, mivel az ellenséges csapatok közeledtek Rigához. Folyt a háború Németországgal, így lett az én otthonom Kanavino, pontosabban Suvalovka, ahol a gyár megtelepedett, felépültek a műhelyépületek és a gyárral együtt érkező munkásoknak a lakóházai. 1917-ig laktunk Kanavinóban. Apámért konfliktus küldtek, afféle tető nélküli bérkocsit, ebben is hozták haza, rendszerint este öt óra körül.

A februári forradalom után mindez megváltozott. Apám kezdett kimaradozni, későn járt haza, sokszor éjszaka: a gyárban volt dolga, vagy Szormovóba járt, ahol összebarátkozott Pjotr Premudrovval, egy ottani bolsevik munkással. (Ő maga sem akkor, sem később nem lépett be a pártba. Így maradt meg „pártonkívüli bolseviknak”.) Ha későn jött, átmászott a kerítésen, hogy ne kelljen a zárt kapun zörgetnie; a házigazda ugyanis még sötétedés előtt bezárta a kaput, félt a rablóktól – „a nép rendetlenkedik”, szokta mondani.

Az Októberi Forradalom után a gyárat államosították. Fradkin visszautazott Rigába, vele együtt menekült néhány mérnök és különböző rangú vezető. De a többség maradt, főleg a lettek: művezetők, munkások és néhány üzemvezető. A gyár igazgatójává Premudrovot nevezték ki, a gyár új nevet kapott, „Vörös Etná”-vá keresztelték át.

A kanavinói földszintes, fafűtéses-kályhás és petróleumlámpás házból hamarosan átköltöztünk Suvalovkába, a gyár dolgozói részére épített házba. Azért nevezték ezt a helyet Suvalovkának, mert a házakat nagy, sűrű fenyőerdő fogta körül, amely valamikor egy Suvalov nevű kereskedőé volt. Ebben az erdőben állt négyszöget alkotva négy egyemeletes téglapülete, nem messze a gyártól, de elég nagy távolságban egymástól. Építésük során a fákat, ha csak lehetett, nem bántották. A házak azokhoz az időkhöz képest elég komfortosaknak mondhatók: volt fürdőszoba, központi fűtés, néhány lakásban – a miénkben például – még telefon is. Csak a konyhai tűzhelyeket fűtöttük fával.

Bár én 1924-ben, azaz több mint hetven évvel ezelőtt eljöttem onnan, ma is jól emlékszem a házakra és a lakókra. Minden szinten négy lakás volt. Szomszédunk a hengerüzem mestere, Zabugyko. A lányával, Ászjával barátságot kötöttünk, egy iskolába jártunk. Dalos kedvű, nevetős, táncos lábú kislány volt, igazi ukrán. Anyám gyakran példaként állította elém: „Ászja segít a mamájának, tegnap az egész lakásban felmosta a padlót. Hát te?”

A lépcsőház bal oldalán egy Germán nevű lett lakott; a gyári beosztására már nem emlékszem. Fiát, Szerjzját, örökösen csúfoltuk: „Szerjzsa – babja rozsa” (vénasszony pofa); megkergetett bennünket, de utolérni nem tudott, én a hosszú lábaimmal gyorsan futottam, ő pedig elég kövér, lusta, puhány volt.

A jobb oldali lakás a lengyel származású Grabovszkijé, a szeggyártó üzem munkásáé. Két ikerlánya volt, még kicsik. Ő maga sovány, fekete és nagyon szigorú; a felesége az ellentéte, molett, jólelkű, gyönyörűen kézimunkázó nő, mi valamennyien tőle tanultunk varrni, kötni, hímezni.

Alattunk Sztankevics mester lakott, szintén lengyel, méltóságteljes öreg, kedves feleségével és szépséges menyével. A fia a fronton volt, azelőtt a cári hadsereg tisztje, de átállt a Vörös Hadsereghez. Egyszer hazajött néhány napra – magas, világosszőke fiatalember, jellegzetes lengyel arc –, és mi megláttuk, milyen egy igazi parancsnok, egyenruhában, fegyverrel, tele szíjakkal. Gyönyörű pár voltak ők Zoszjával.

A sokgyermekes Cselisev család is alattunk lakott. Különböző korú fiúk és lányok, mindannyian hangosak és munkaszeretők, a lányok rendszerint varrtak vagy hímeztek, közben énekeltek, dúdoltak; a fiúk is mindig találtak elfoglaltságot maguknak, fúrtak-faragtak, két fatörzs közé nyújtót szereltek, hintát és egyéb sporteszközöket készítettek.

Mellettük Koganék éltek, a gyár öreg könyvelője a két fiával, akik szintén a gyári irodákban dolgoztak. És végül, a bejárattól jobbra eső lakásban a Brede család: a szülők, a fiúk és Mirdza lányuk, az én testi-lelki barátnőm. Nyugodt, meggondolt, copfos szőke kislány, ragyogóan tanult, együtt jártunk az iskolába és onnan haza. Az iskola Kanavinóban volt, négy és fél kilométer oda és ugyanannyi vissza. Csak az utolsó két évben jártunk villamossal, amely egy kocsiból állt, és egyetlen vágányon

közlekedett oda-vissza. Néha eluntuk a várakozást, és gyalog indultunk neki. Mit számított ez a pár kilométer?

Kanavinóban, Nyizsnyij Novgorodnak ebben az akkortájt nem valami nagy elővárosában már a forradalom előtt is két leánygimnázium működött. Az egyikben a lányok kék ruhát viseltek fehér köténnyel, a másikban barnát. Engem 1915-ben az ún. Torszujeva-gimnáziumba küldtek – barna egyenruha, fehér gallér, fehér kötény. Torszujeva – a gimnázium tulajdonosa és fő tanárnője – nagyon impozáns hölgy volt, nemcsak mi lányok féltünk tőle, hanem a tanárnőink is. A gimnáziumban főleg nők tanítottak. Úgy emlékszem, az egyetlen férfi Bátyuska volt, a tisztelendő úr, aki a hittant tanította.

Én, aki a vallás terén abszolút tájékozatlan voltam, az I. osztályba lépéskor, az istentisztelet után hódolattal kezet csókoltam és keresztet vettem, akár az előttem álló kislányok. És valószínűleg elmentem volna velük hittanóra, ha a félreálló zsidó kislányok ki nem rángatnak a sorból, és meg nem szégyenítenek felháborodott szavaikkal és erőteljes ökleikkel. Mivel én is verekedős kislány voltam, a dolog kisebb dulakodássá fajult. Természetesen valamennyien megkaptuk a magunkét. Hazatérésünk után felvilágosítottak a vallást illetően, és ilyesmi többé nem fordult elő. Egyébként nálunk a családban ateista atmoszféra alakult ki, sem imákra, sem vallási előítéletekre nem emlékszem.

Az élet megy a maga rendjén. Apa dolgozik, anya vezeti a háztartást, én iskolába járok. De valami mégis változott: egyre szűkösebb lett az ételkészítés-ellátás. Folyt a polgárháború, ráadásul a Volga mentén az aszály elvitte a termést. Eltűnt a hús, a vaj, sőt a kenyér is. Nagyon sokan összeszedték a ruhájukat, ágyneműt, szappant és egyebet, „batyúzni” jártak a falvakba, hogy a ruhafélét ételkészítésre cseréljék; szidták a kenyérrejtegető kulákokat.

1921 nyarának kellős közepén, amikor minden, amit cserélni lehetett – kosztümkabátok, kardigánok, abroszok, függönyök, még az én szeretett piros télikabátom is –, eltűnt a házból, mama elhatározta, hogy elutazik Csausziba a rokonokhoz, és engem is magával visz.

Nem éppen kedvező időpontot választott: az utakon, sőt a vasútvonalakon is „betyárkodtak”, ahogy akkor a banditák által elkövetett rablást nevezték. Mi is átértük ezt: Mogiljov előtt a szerelvényünk megállt a nyílt mezőn, a kocsikon festői öltözékű férfiak rohantak végig, a polcokról és az ülésekről válogatás nélkül mindent leráncigáltak, és ugyanilyen villámgyorsan el is tűntek.

A vonat elindult. Az utasok kábultan tekintettek körül, és riadtan pislogtak a kiürült polcokra. Mindenkinek eltűnt valamije, egyeseknek a szó szoros értelmében mindenük, maradék nélkül. Sóhajtások, jajveszékelés, gyereksírás, zokogás. Hogy nekünk mink maradt és mink tűnt el, nem emlékszem, de nem is volt idő ezzel foglalkozni, anyám elvesztette az eszméletét, nekem úgy tűnt, nem is lélegzik. Akadtak részvételteljes asszonyok, akik saját veszteségeiket feledve serénykedtek körülötte; vízzel locsolták és itatták, szívtájékat dörzsölték, sürögtek-forogtak, jajgattak, nyöszörögtek. Mama végre életjelt adott magáról, de csak összefüggéstelen szavakat motyogott. Görnyedten üldögélt, körültekintgetett, még engem sem ismert meg. Sajnos, ez az állapot később nemegyszer megisméltődött, anyám emiatt orvosi kezelésre szorult.

Így értünk meg Mogiljovba. Két ismeretlen fiatalember elintézte, hogy felülhessünk egy „balaguli”-járatra. Így nevezték arrafelé azokat a postakocsisokat, akik Mogiljovból olyan helyekre szállították az utasokat, ahová még nem vezetett vasútvonal. Nos, mi is „balagulin” utaztunk Csausziba. Ez mindössze 60-70 kilométer. Néhányszor megálltunk, cserélődtek az utasok. A mi fiatalembereink továbbutaztak. Emlékszem, hogy fel-felkiáltottak a megállóknál: – „Nézd, milyen szépek a mi zsidó

lányaink!” Én pedig a tizenhárom évemmel vérig sértődtem ...

Megerkeztünk. Nagymamám (nagyapapa már nem élt), Fánya néni (mama bátyjának özvegye) és Pável bácsi karjaiban találtuk magunkat. Ott forgolódott Fánya néni kislánya, Gugocska, a létező legbájosabb teremtes: világosszőke, göndör fejecske, nagy kék szemek, csodálatos pofika. Beszélni meg annyit tudott, hogy be nem állt a szája. És mindig éppen a legjobbkor szólalt meg. Emlékszem, egyszer a fecsegésével vetett véget egy családi perpatvarnak. Ez a következőképpen történt. Mi a mamával, Fánya nénivel és Gugocskával egy szobában aludtunk, és a kislány szeretett reggelenként odabújni anyámhoz, hogy meghallgassa soron következő meséjét vagy ábrándozásait. Csakhogy előző este anyám meg az ő mamája összekaptak valamin, és Gugocska nem tudta, szabad-e neki a civakodás ellenére anyámhoz bújni. Egyszer csak azt hallom: „Mama, mama!” „Mit akarsz?” „Mamácska! Szláva nem is téged nevezett hülyének, odamehetek hozzá?” Mindenki elnevette magát, és a béke helyreállt.

Csausziban gondtalanul éltünk. Itt nem volt hiány élelmiszerben, körös-körül falvak, de maga Csauszi is csupa kert, veteményes és rengeteg baromfi. A városkában az idősebb nemzedék által megőrzött patriarchális életforma uralkodott: pénteken gyertyák, szombaton ünnépi ebéd. Csauszi lakosságának 90 százaléka zsidó volt. A nagymama kérésére „az egyetlen férfi a házban”, Pável nagybátyám – vagyis Pejsa bácsi – imát mondott a közös étkezés előtt: – „Boruch ato adonaj elohénu...” a többit nem jegyeztem meg.

Pejsa bácsi, ahogy mindenki hívta, egyáltalán nem volt vallásos, de ha anyja kérte – hát tessék. Ő maga, mint sok más zsidó emigráns, Amerikából tért vissza, amikor megdöntötték a cárt Oroszországban, és megalakult a szovjet állam. Vállalkozó szellemű, energikus ember volt; gyógyszerész lévén, a Városi Tanács egészségügyi osztályán dolgozott. Csausziban még a cári időkből emlékeztek rá, ugyanis akkoriban önvédelmi fegyveres csoportot szervezett a feketeszázas pogromosok ellen. Rajta állt a neve az emléktáblán, a városka központjában lévő kis parkban. A városiak tisztelték, főleg a fiatalok, akik ott rajzónak körülötte.

A zsidó ifjúság igyekezett kijutni a „nagyvilágba”, immár akadálytalanul, hiszen a szovjethatalom azonnal eltörölte a megtelepülési körzeteket. Nincs többé gettó, be lehet és be kell lépni a Vörös Hadseregbe, el lehet látogatni a korábban elérhetetlen városokba, akár Moszkvába vagy Petrográdba is, megnyílt az út a főiskolákra, nincs többé százalékos keret a zsidók számára. Pejsa bácsi hiába magyarázta, hogy itthon is új életet kell építeni, a csauszi ifjúság kezdte elhagyni szülőföldjét.

Eljött hazautazásunk ideje. De a mama meg volt rémülve, időnként egyenesen üldözési mánia tört rá. Apám kénytelen volt értünk jönni, vele tértünk vissza Suvalovkába biztonságosan, kellemetlen kalandok nélkül.

A vidéki kiruccanás alatt sok újat láttam, megismerkedtem egy számomra új, a miénktől különböző életformával. Csausziban beléptem a nálam idősebb kamaszok körébe, már-már felnőtté váltam. Otthon kevésbé érdekeltek a régi gyerekjátékok és szórakozások, inkább az idősebb lányokhoz vonzódtam, akik a klubban tevékenykedtek, énekeltek a kórusban, sportoltak, szakköröket látogattak. Én is tagja lettem az amatőr színjátszó szakkörnek. Hivatásos rendező irányított minket egy darabig, egykori színésze egy „leégett színháznak”, ahogy ő maga emlegette szomorkás gúnnyal néhai fellépéseinek színterét. Vallásellenes jeleneteket, rövid modern forradalmi darabokat adtunk elő, sőt vettük a bátorságot, hogy Osztrovszkijt és Csehovot is színre vigyük. Szavalni is szerettem. Milyen élvezet volt fellépni a színpadon, aztán meghajolni a nézőtér előtt a hangos taps után. Csodálatos!

A klub közel hozta egymáshoz a régi szakmunkásokat, akik Rigából érkeztek a gyárral, és az új kontingenst, Kanavino és a környező települések lakóit. Koncertjeivel,

előadásaival, táncestjeivel, műkedvelői szakköreivel vonzotta az embereket, igazi kulturális központ lett. Itt folytatta politikai munkáját a kommunista párt gyári bizottsága és a Komszomol-bizottság. A párttitkár sokáig egy lett volt, Feldman elvtárs. Tiszteletteljesen így hívtuk. A Komszomol-titkárokat egyszerűen nevükön szólítottuk; Ljosa, Szása, Gena... A gyári klubban tehetségek tűntek fel, folyt a szakmai és kulturális képzés. A fiatalok tucatjával mentek tanulni a mi Városunkba, a Gorodba – így neveztük a folyó másik, magas partján elterülő Nyizsnij Novgorod központját.

Apám nem tudott ellenállni, amikor a Nyizsnij Novgorod-i egyetem meghívta, hogy matematikát adjon elő, bár kissé körülményes volt oda utazgatni; azonkívül társadalmi munkát is végzett az Össz-Szövetségi Műszaki Társaságnál, mint a Nyizsnij Novgorod-i szekció elnöke. Mamának minden oka megvolt a panaszra, hogy teljesen elrugaskodtunk tőle, sose vagyunk otthon, és így tovább. Ő valahogy kívülmaradt, nem vett részt a körülöttünk forrongó életben.

Az élet pedig olyan, amilyen – sokszínű és megjósolhatatlan.

Eszembe jut Komszomol-titkárunk, Gena-Gennagyij, egy nyugodt, sőt azt mondhatnám, flegmatikus munkáslegény, hórihorgas égimeszelő, akivel az igaz barátság megpecsételésére egy-egy papírdarabot égettünk el a kézfejükön. (Micsoda hólyag nőtt utána! De szó nélkül tűrni kellett.) És egyszer csak letartóztatták őt. Micsoda? Lehetetlen!

Kiderült, hogy egy bűnöző banda vezérnőjének hálójába került. Vallatták, keresték az alvilág feneketlen mélységeiben, a volgai bűvőhelyek sűrűjében rejtőzködő banda nyomait. Ő hallgatott, nem árult el sem bűvőhelyeket, sem fedőneveket, sem jelszavakat. Az állambiztonsági szervek hiába sugallták neki, hogy ezek a bűnöző elemek a kapitalizmus csökevényei, hogy a munkáshatalomnak nem kellene az ingyenélők stb. Gennagyij nem árulta el azt, amit tudott. Valószínűleg nemegyszer meg is verték. Minden hiábavaló volt.

Mi eleinte haragudtunk rá, aztán sajnáltuk, aztán ... még büszkék is voltunk rá; – Lám, micsoda állhatatosság, ez aztán komszomolistához méltó jellem! Megígértük, hogy átneveljük. Jóváteszi a bűnét... Feldman elvtárs szidott bennünket, mint öntudatlan taknyosokat, politikai analfabétákat, gerincteleneket. „Más dolgokban mutassatok Komszomol-állhatatosságot. Az ország a létéért küzd. A hősiességnek a munkásosztály ügyét kell szolgálnia...”

Igen, igen, igaza van. De szívünk mélyén mi még az ilyesfajta állhatatosságot is becsültük. Senki sem vette komolyan a „Vörös Etna-gyári kis komszomolista csoport véleményét és hangulatát. Gennagyijt elítélték és agyonlőtték.

A klub mellett a gyár volt a másik vonzási központ. Belépő nem kellett. Némelyik gyerek ebédet hordott az apjának, és amíg tartott az ebédszünet, nézegette a szerszámgépeket, a préseket, az öntvényeket és késztermékeket. Az új épületek még nem kormozódtak be egészen; sokféle berendezés állt ott, új is, régi is. Egyszer-egyszer én is belátogattam agyárba; néhány műhelyben ismerős felnőttek és fiatalok dolgoztak. Érdekes volt nézni, ahogy a vörösessárga, izzó vastömbből huzalt hengereltek. A vastömbök különböző profilú húzógyűrűkön haladtak keresztül, először tűzvörös kígyóvá, azután futtatott színű huzallá alakultak. Minden húzógyűrűnél kétoldalt hengerészek álltak hatalmas fogókkal, az egyik behelyezte a kígyó végét a húzógyűrűbe, a másik meg kifogta vékonyabbik, de még mindig izzó végét, és egy vajatba irányította, amely áthúzódott az egész üzemen. Végül a forró huzalt feltekerték. A munkaruhás, védőszemüveges hengerészek ügyesen kezelték ezeket a nagy fogókat. Erő, pontosság, ügyesség és nagy lélekjelenlét kellett ehhez a munkához. A hengerelési folyamat ma már persze automatikusan történik, gombnyomással irányítják, a

vezérlőpulttól. De hát hetven évvel ezelőtt...

A gépműhelyben nagy és kis gépek sorakoztak, szíjártéttel hozták őket mozgásba, minden gépnél egy-egy ember; a forgácsolóműhelyekre jellemző, sajátságos, forró fémforgácsszagot még most is szeretem.

Legjobban a láncgyártó automaták vonzottak. Mint akit megbabonáztak, úgy álltam előttük, és néztem, ahogyan a gép emberi segítség nélkül megszorítja a huzalt, karikába hajlítja, aztán a karikát levágja, elfordítja, és beletolja a következő huzaldarabot, majd az egész megismétlődik újra meg újra, az elkészült lánc pedig, mintha megpihenne, behelyezkedik egy tartályba.

Varázslatos látvány volt. Valószínűleg a láncgyártó automata adta meg a lökést, hogy mérnök legyek.

Az ország déli részén dúlt a polgárháború, folyt a harc a kenyérért. A gyáriak közül sokan bevonultak a Vörös Hadseregbe, egyeseket gabonagyűjtésre mozgósítottak: a jómódú parasztok elrejtették a gabonát, nem szolgáltatták be a szovjet államnak, arra számítottak, hogy visszajöhetnek még a fehérek. A kanavinói pályaudvarra sűrűn érkeztek a sebesültszállító szerelvények; az is gyakran előfordult, hogy holttesteket hoztak, gyáriakét, akik elestek a kulákokkal folytatott lövöldözésben. Emlékezetemben világosan megmaradt néhány ilyen eset, mert az elesettek családjai a közeli házakban laktak. A holttestek egy-két napig egy fészkerben feküdtek, ahol jég vagy hó volt; mi gyerekek sötétedéskor félénken osontunk el a fészker mellett. A temetésen az egész gyár részt vett, mi is ott voltunk, különös részvétet éreztünk az elesettek árvái iránt. A gyászoló családokat segítették a többiek.

Közben folyt a szokásos élet.

Gyári Komszomol-alapszervünkben a lányok egymásután mentek férjhez. A barátnóm, Maruszja Ambrazsunasz is így tett, Marija Petrovna Grebnyeva lett. Vaszja Grebnyev, nagy tréfacsináló, elragadó mosollyal a kerek képén, a gyárban dolgozott, és a szüleivel lakott Kanavinóban. De az ifjú házasság inkább az önállóságot választották. Találtak egy lakást majdnem mellettünk, az erdő szélén, egy dácsa típusú, nagyteraszos házban. Aztán megszületett a fiuk, Válja, elragadó kis vasgyúró. Úgy alakult, hogy az összes suvalovói barátnőim közül csak Maruszjával maradt fenn hosszú évekre a barátság, még az iskola elvégzése és az én elutazásom után is.

Iskolánkat, a volt Torszujeva lánygimnáziumot átszervezték, a negyedik osztálytól kezdve együtt tanultunk a reálgimnázium tanulóival. Együtt szöktünk meg az unalmas órákról, együtt ricsajoztunk és lázadoztunk az iskolai rend ellen. A tanári kar is megváltozott, túlsúlyba kerültek a férfiak. Matematika- és fizikatanárunkat, Viktor Ivanovicsot roppantul tiszteltük, szót fogadtunk neki, és tartottunk tőle – valahogy kínos volt „lebukni” előtte, kapni egy megvető grimaszt egy „hm ...” kíséretében. A kémiantanárnőnk ilyen esetekben egyszerűen azt mondta: „Tökfej.” De ez egyáltalán nem volt annyira lesújtó, mint egy „hm ...” Viktor Ivanovicstól. Legkevésbé a földrajztanárunk tudott fegyelmet tartani, unalmasan dörmögött a táblára akasztott térképnél. Egyszerűen nem hallottam, valami kalandregényt olvastam, Nick Cartert, Pinkertont vagy ilyesmit. Máig sem tudom a földrajzot...

A legvonzóbbak az orosz nyelv- és irodalomórák voltak. Nyikolaj Vasziljevics szó szerint újra megismertette velünk az írókat; mintegy hús-vér emberekké varázsolta őket, úgyhogy elevenné és érthetővé váltak számunkra, műveik pedig teljes ragyogásukban támadtak fel előttünk, Gribojedovtól Puskinon, Gogolon keresztül Tolsztojig, Dosztojevskijig, Csehovig. Bevezetett bennünket azoknak az elmúlt időknek a társadalmi köreibe és az írók személyes kapcsolataiba. Elmesélte például, hogyan olvasott fel részleteket Gogol a „Holt lelkek”-ből Akszakovéknál, ki volt ott,

hogyan dőltek valamennyien a nevetéstől, csak Gogol maradt ugyanolyan komor, mint mindig. Vagy beavatott bennünket Turgenyev magánéletébe, Polina Viardóhoz fűződő szerelmébe, amely áthatotta az „Apák és fiúk” szerzőjének egész életét. És Turgenyev levelei! Ez a különleges irodalom, amely egy teljes kötetet ölel fel „Összes művei”-ben! Nyikolaj Vasziljevics óráin megtudtuk, ki szolgált mintául Natasa Rosztova alakjához; a kedvelt írók és költők elvesztették elvontságukat, minden ellentmondásukkal együtt álltak előttünk, mint például Nyekraszov, aki belsőséges viszonyban volt Belinszkijjal, Dobroljubowal, Csernisevszkijjal, Iván Panajewel, ám arról is tudomást szereztünk, hogy az utóbbtól először elvette a „Szovremennyik” (Kortárs) c. folyóiratot, és ráadásul még a feleségét is, Avdotyja Panajeyát ...

Remegve adtuk be dolgozatainkat, tudván, hogy elbírálásuk az órán nyilvános lesz, és a kritika, bár jóindulatú, de könyörtelen. Ha viszont Nyikolaj Vasziljevics megdicsér, akkor az örömmek és büszkeségnek nem lesz határa.

Szóval, vérbeli pedagógus volt, aki kitűnően ismerte a tárgyat, szerette, és minket is rávezetett arra, hogy szeressük az orosz nyelvet és irodalmat.

És lám, egyszer csak Nyikolaj Vasziljevics nem jött be az iskolába. Kérdésünkre az igazgató bejelentette, hogy ezentúl más lesz az orosz nyelv- és irodalomtanárunk.

– Miért?

– Ő ... hogy is mondjam ... helytelenül tájékoztatott benneteket.

Hiába bizonygattuk, mennyire ragyogó, nagy tudású, hozzáértő pedagógus. Iván Gavrilovics a Népművelési Osztály illetékességére hivatkozott. Elmentünk oda is. Hány helyen jártunk! Végül kijelentették nekünk:

– Az önök gyönyörű pedagógusa nem ok nélkül hallgatta el Gorkijt, Gladkovot és általában a proletár írókat. Csak a nemesekről adott elő, igaz? Ő idegen tőlünk, jobb lesz, ha nem járnak közbe az érdekében.

Még a szülőket is behívták, azzal fenyegetőztek, hogy kizárnak bennünket a Komszomolból és az iskolából. Küldtek hozzánk egy új, fiatal, rokonszenves pedagógust, de mi Nyikolaj Vasziljevics után sóvárogtunk, és unatkoztunk az órákon.

Jóval később, valamikor a hatvanas évek közepén, ismét eszembe jutott a mi Nyikolaj Vasziljevicsünk. Néhány napja érkeztem Moszkvába, és egy szabad estémen elindultam, hogy meglátogassam a régi barátokat. A Kudrinszkaja térről két utca ágazik el. Szemben jött egy fiatalember. Megkérdeztem tőle:

– Mondja, kérem, melyik a Gercen utca?

– Ez az. Ön melyik házszámot keresi?

– A 45-öt.

– A, az éppen szemben van a templommal, ahol Natasa Goncsarova esküvője volt.

Natasa Goncsarova? Először arra gondoltam: „Új filmsillag?” Aztán hirtelen rájöttem: Natalja Nyikolajevna Goncsarováról, Puskin feleségéről van szó. Ők esküdtek ebben a templomban. Goncsarova Natasa!... Szerettem volna utolérni, megölelni ezt a kedves fiatalembert, aki ilyen bizalmas néven, szinte jóismerősként nevezte meg a másfél évszázaddal ezelőtti tündöklő szépséget, azt az asszonyt, akit sokáig felelősnek tartottak Puskin haláláért. Csak az utóbbi időben változott valamelyest a vélemény a nagy költő halálában játszott szerepéről.

Ki ne ismerné Lermontov megrázó sorait „A költő halála” c. versből:

*Ti, kik a trón körül falánk tömegben álltok,
Szabadság, szellem és hírnév hóhérai,
Kik pajzsul magatoknak törvényeket csináltok:*

*Földi igazság nem tud rátok lesújtani,
De van égi bíróság, te bűnös, büszke had,
Van ott bíró, vár rátok az,
Bíró, ki az arany csengésére nem ad,
S ki tudja, mit művelt a gaz!
Akkor mindhasztalan kegyelmet kérnetek,
A bűnös ott megkapja bérét,
És le nem mossa majd fekete véretek
A költő tiszta szíve vérét.*

(Gábor Andor ford.)

De térjünk vissza a húszas évekhez, az élethez és az iskolához.

Az olvasás iránti szeretet és a tanárunk érdekében folytatott közös akció erős barátságot szőtt köztünk. Az utolsó tanév előtt az egész nyarat együtt töltöttük. A fiúknak saját csónakjuk volt; időnként el-eltűnedeztünk az Okán, néha ráakaszkodtunk egy lassú járatú uszályra, kiúsztunk vele a Volgára, aztán a sodrással vissza. A Volgán még a fiúk sem igen tudtak volna szemben evezni az áramlással, pedig jó sportolók voltak. Néha elvittük magunkkal az én Maruszjámát is. Engem legtöbbször a csónak farába ültettek kormányosnak, én vezettem a hajónkat a híd lehorgonyzott dereglyéi között; a két városrészt akkoriban még hajóhíd kötötte össze, amit ősztől tavaszig lebontottak, télen pedig a jégen közlekedtünk. Fogatok és gépkocsik is jártak az Oka jegén, zord telek idején még villamossíneket is lefektettek rajta.

A mi „csapatunkból” hárman éltek önállóan, szobát vettek ki Kanavinóban. Szjoma Fridman, Kolja Koszarikov és Izja Ratner. Szjoma és Kolja szülei nem messze laktak, szintén Kanavinóban, de nagy volt a centrifugális erő, kellett az önállóság, nehogy isten őrizze, „mama kedvencének” nézzenek bennünket! Persze, haza lehetett szaladni olykor-olykor – az embert megetették, sőt valami finomat is adtak útravalóul, amiből az egész társaság jóllakhatott.

Izja (Iszaak) megtagadta, hogy visszautazzon a szüleivel a Szovjetunióból Rigába. Lettország önálló kapitalista ország lert, és Ratnerék úgy döntöttek, hogy visszatelepülnek, de Izja, a szülői jajveszékelés ellenére, maradt.

Magas növésű, erős legény volt; a kikötőben rakodómunkásként tett szert keresetre, majd az iskola után Nyizsnyij Novgorodban beiratkozott az egyetemre, ösztöndíjat kapott, mérnök lett, és hosszú évekig dolgozott Kanavinóban a „Forradalom motorja” nevű gyárban. Akkoriban a gorgyejevkaei Komszomol-szervezetben az ő széles vállalai hordozták a kikötői rakodómunkásokkal végzendő politikai és kulturális munka terhét. Cikkeket olvasott fel a munkásoknak az újságokból, vagy arról beszélt, hogy mi a szovjethatalom, mit akar elérni, mit ad a dolgozó népnek; és a rakodók hallgattak rá, már csak azért is, mert tisztelték fizikai szívósságát és rutinját a nehéz munkában, amelyben senki mögött nem maradt el. Kanavino Nyizsnyij Novgorod elővárosa volt, Gorgyejevka pedig Kanavinóé; itt telepedtek meg, különös törzset alkotva, a rakodómunkások családjai.

A volgai kikötőben már régóta daruk és szállítószalagok dolgoznak, a szétnyitható hajóhíd helyett régóta valódi hidat építettek villamosvonallal. Eltűntek már azok a festői látványt nyújtó kikötői rakodómunkások is, akik a keskeny pallókon futkosva rakták ki vagy be a teherhajókat, amelyek búzáat és egyéb árut szállítottak a Volgán egészen a Kaszpi-tengerig.

A gorgyejevkaei Komszomol-szervezet haladéktalanul meg akarta változtatni a helybéli lakosság életmódját: célul tűzte ki, hogy írástudóvá teszi a gyerekeket és a

felnőtteket, leszoktatja a férfiakat az ivásról és feleségük veréséről, a lehetőségekhez mérten komfortos életkörülményeket teremt a családok számára. A komszomolisták kultúrházat építettek, itt működött a „likbez” (likvidacija bezgramotnosztyi – az írástudatlanság felszámolására alakult iskola), előadásokat tartottak, sőt amatőr színelőadásokat is; a rakodómunkások kezdtek odajárni, és lassacskán odaszoktak. Mivel pedig az asszonyok gyanúsnak találták, hogy férjeik későn járnak haza, még-hozzá „szárazon”, maguk is eljöttek a kultúrházba – eleinte csak ellenőrzési céllal vagy kíváncsiságból, később már azért, mert jól érezték magukat.

Az egyik előadáson, amelyre Izja elcipelt bennünket, kettős színdarabnak voltunk tanúi. A színpadon teáztak, gőzölgő szamovárral az asztalon (a cselekménynek megfelelően és Sztanyiszlavszkij instrukciói szerint), amikor a teremből egyszer csak a következő párbeszéd hallatszott:

– Te átkozott, hát azért loptad el a szamovárt! És én hülye, azt gondoltam, elittad, hát rendben van. Hozd vissza azonnal, mit ki nem találtál, te szörnyeteg! ...

– Ül le, ül már le, Dunyasa, ha mondom. Visszakapod a szamovárodát – bűgött egy mély basszus a nézőtérről, a közönség nevetése közepette.

Szóval Izja Ratner elfoglalt ember volt – tanulás, munka és Gorgyejevka. Szjomával és Koljával lakott együtt egy szobában, de tulajdonképpen csak aludni járt haza, és nagyon ritkán jött ki velünk csónakázni, vagy úszni és heverészni az okai homokdűnéken. Izja fensőbbsséggel lenézte a lányokat, kényes kisasszonyoknak nevezett bennünket.

Motya (Matvej Sakirszkij) otthon lakott; a családjuk nagy volt, sokgyermekes, segítenie kellett az anyjának, cipekedni a piacról, fát vágni, vizet hordani, noszogatni a kicsiket, hogy tanulják meg a leckét. Motya félszemű volt, a jobb szemét kisgyerek korában elvesztette, amikor beleesett egy száraz fenyőgallyakkal teli gödörbe. De semmiféle kisebbségi érzést nem fedeztünk fel nála. Ugyanúgy tanult, sportolt, mint a többi gyerek, sokat olvasott, és ha kellett, ha nem, részt vett a verekedésekben. Lehet, hogy ez volt számára az ösztönös elégtétel?

Szjoma (Szemjon Fridman) egészséges, pajkos, tréfakedvelő, ábrándozó. Ragyogóan és könnyen tanult, mohón olvasott mindent, ami a kezébe került, és olyan érdekesen mesélte el a könyvek tartalmát, hogy azután nekünk magunknak is el kellett azokat olvasnunk. Pontosan eligazodott a politikai eseményekben, például ismerte és értette a természetbeni adó bevezetéséről és a kötelező beszolgáltatás eltörléséről – a NÉP (az „áj gazdasági politika”) első lépéséről – folyó viták lényegét. Igyekezett megmagyarázni nekünk ezt a nagyon is időszerű döntést, meg hogy mit eredményez majd, de mi a lakosság nagy részével együtt csak akkor értettük meg igazán, amikor érzékelnünk kezdtük ennek a reformnak a kedvező hatását.

Kolja Koszarikov viszont hallgatag volt, szerette a csillagászatot, a költészetet, szerette elnézegetni az éjszakai csillagos eget, és ha mi is vele voltunk, tüzetes magyarázatok közepette megmutatta a különböző csillagképeket, sőt a nagyobb pontosság kedvéért lerajzolta elének egy papírlapra vagy a homokba.

Valamennyien ragyogó sportolók voltak, hibátlanul hajtották végre a kelepforgást a nyújtón, gerendagyakorlatokat végeztek, eveztek, úsztak. És a szoba, ahol laktak! Ilyen művészi összeviasszaságot még nem látott a világ. Nekik, ahogy állították, mindenük megvolt, „ami egy férfinak kell”: evezők, vitorlák, sílécek és botok, súlyzók, asztal és rajztábla, elektromos fűtőszállal ellátott hokedli, összecsukható ágyak, könyvespolcok, állvány polcokkal az edényeknek és a teáskannának. Néha egyetlen lépést sem lehetett tenni náluk, máskor meg valahogy minden elfért, még táncolni is lehetett.

Mindez nagyon tetszett nekünk, Venya pedig – moszkvai barátom –, amikor pár

évvel később ott járt, el volt ragadtatva. Feri ellenben – a férjem – csendes borzalomnak nevezte a szobájukat.

A korábbi iskolás években együtt utaztunk Verne Gyulával a föld körül, leereszkedtünk a tengerfenékre és elrepültünk a Holdra, a három testőrrel együtt döntöttünk bíborosok és királynők sorsáról, most pedig mohón olvastuk Gorkijt, Furmanovot, Szerafimovicsot, Szejfullinát... Felfedeztük Alekszandr Blokot, belemerültünk Dreiserbe, Kellermannba, Jack Londonba, Maupassant-ba. Hát Kuprin? Korolenko? Grigorovics? Ki győzné mindet felsorolni?

Most egyszerűen ámulok: hogyan tudtuk összeegyeztetni az utolsó tanévben a tanulást az olvasással, a csónaktúrákkal, az erdei kirándulásokkal, nyáron a gombaszedéssel, télen a sízéssel? Még a moziba is be-beszaladtunk, a mi kanavinói Progresszünkbe; előadás után a fiúk hazakísértek bennünket Suvalovkába, aztán rohantak vissza.

Kolja Koszdrikov

Motya Sakirszkij

Szjoma Fridman

Valahogy mindenre jutott időnk, mindent észrevettünk, és a magunk módján mindenre reagáltunk.

Körülöttünk megváltozott az élet. Az 1917 tavaszán kezdődött grandiózus eseményeket – II. Miklós cár lemondását, a februári és az októberi forradalmat – mi, gyerekek és kamaszok, úgy fogadtuk, mint valami magától értődőt, mint valami természeti jelenséget – esőt, havat... Abban az időben még tízévesek sem voltunk. Dühöngött a polgárháború, a külföldi katonai intervenció. Az iskolai és gyári barátok családjában sokasodtak a sebesültek és a halottak.

Aztán befejeződött a polgárháború, hozzá kellett kezdeni a békés élethez: megindítani a szétvert ipart, helyreállítani a mezőgazdaságot, szilárd gazdasági kapcsolatokat kiépíteni a nagyrészt már állami ipar és az elaprózott egyéni mezőgazdaság között. Ennek a kapcsolatnak a kereskedelem volt az egyetlen elfogatható formája. 1922-től a kormány engedélyezte a magánkereskedelmet a városokban, a parasztok árusítani kezdték termékeiket – gabonát, húst, tejet, zöldséget, napraforgót, cukorrépát, lent, gyapotot, meg még sok mindenfélét. Ez volt a NÉP.

Idősebbek lettünk, odafigyeltünk már az új állami politika körüli vitákra. Szemünk előtt gombaként nőttek ki az árusítóbódék, üzletek, kis boltok. A várost magával sodorta a magánkereskedelem, a spekuláció. Megjelentek a „nepmanok”, jól táplált férfiak és asszonyok, kezük és nyakuk arannyal díszítve; nyomukban pedig a koldusok hada, kinyújtott, felfelé fordított tenyérrel, vagy a lábuknál sapkával. Megjelent az egyenlőtlenség a ruházatban, életmódban, ízlésben és gondolkodásban. Divatba jöttek az érzelgős, selypegő filmek, a giccses regények.

Nem mulasztottuk el az új filmeket a mi Progresszünkben, megnéztük „A kandallónál”, az „Isten veled, szerelmem” címűeket és a szezon más filmslágereit az akkor híres Mozzsuhinnal és Vera Holodnajával. Ezeknek a műalkotásoknak a mélabúja és sóvárgása azonban lepergett rólunk, mulattunk a könnyfacsaró szövegeken és dalokon.

A magánkereskedelem mellett szövetkezeti boltok is alakultak, első lépésként a

jövendő állami kereskedelem felé. Ezek a boltok bizony szegényesek voltak, csaknem üres polcaikkal és gyenge minőségű áruikkal. Ráadásul nem mindenkit szolgáltak ki bennük, csak a szövetkezeti tagokat, viszont sokkal olcsóbban árusítottak, mint a maszekok. Emlékszem azokból az időkből egy nem egészen szalonképes viccre: – „Az alacsony árak csábítására betér a szövetkezeti boltba egy vevő:

- Mutasson, kérem, egy sűrű nadrágot farzsebbel.
- Nálunk csak tagok részére van.
- És a lábaimat hová tegyem?”

Sokan úgy vélték, hogy a NÉP a fejlődés netovábbja, végleges társadalmi forma. Sokan gúnyolták, vagy meg akarták „reformálni” a szocializmust. Úgynevezett közéleti személyiségek gyűléseken és a sajtóban fejtegették, hogy „a tőke gyökeret ver a szocializmusban”, „Marx Károlynak is vannak hibái” stb. Heves viták lobbantak fel. Közben kissé megerősödött az állami kereskedelem, üzletek nyíltak, amelyekben az áruk minőség dolgában versenyezhetek a magánüzletek áruival, és – mint mondtam – jóval olcsóbbak voltak. 1922-ben megnyílt a híres Nyizsnyij Novgorod-i vásár, külföldi cégek is kiállítottak, és nagybani üzleteket kötöttek.

Bár engem a Komszomolba az iskolai alapszerv vett fel, a Komszomol-munkában főként a gyári alapszervnél vettem részt. Így két baráti köröm alakult ki, amelyek alig érintkeztek egymással: a gyári és az iskolai. A gyári fiúk és lányok csaknem mind dolgoztak; ők maguk és szüleik erősen kötődtek a gyári érdekekhez, szívükön viselték a termékminőség, a munkabér, a szociális ellátás, a munkavédelem kérdéseit, a fizikai munka gépesítését, a munkafolyamatok racionalizálását, még a műhelyek és a gyárudvar tisztaságát és rendjét is. A Komszomol-bizottság komolyan foglalkozott a szakmai oktatással: hat- és négyórás munkanapot alakítottak ki az ipari tanulóknak, a munkával párhuzamos általános képzéssel, szabadsággal, sportolási lehetőséggel. A gyári ifjak között nem kevesen akartak tanulni; ki mérnök, ki orvos vagy pedagógus akart lenni, persze kitartás kellett ahhoz, hogy a munka után készülni tudjanak a felvételi vizsgákra. Nem volt könnyű dolguk, a kedvezmények ellenére sem. A Komszomol-szervezet igyekezett megállapodni a morgoló mesterekkel és az igazgatósággal a rövidített munkaidőről, az állandó nappali műszakbeosztásról, a szabadságról és sok egyébről. Többen beiratkoztak a munkásfakultásra (Rabfak – egyetemi előkészítő, nagyjából a mi felszabadulás utáni szakérettséginknek felel meg. *A szerk.*), beérték a csöppnyi ösztöndíjjal, ha családi helyzetük ezt lehetővé tette. „Csak levizzázzunk valahogy” – mondták.

És általános volt ez a törekvés az egész hatalmas országban, amely ugrásra készülődött a feudálkapitalista rendszerből egy új, szocialista államformához, a magas fokú kultúrához, a modern technikához. Ami elkezdődött, először ment végbe a történelemben; először került az egész ipar az állam kezébe, csakhogy ez az ipar elmaradott volt, ráadásul leromlott a hosszas háborúban, és piaci kapcsolatokkal sem rendelkezett. A termelés újjászervezésére korábban ismeretlen szervezetek jöttek létre, például a Szovnarhoz (Népgazdasági Tanács), a GOSZPLAN (Állami Tervbizottság), új ágazati minisztériumok (1946-ig népbizottság néven) stb. De kitől lehet megtanulni mindazt, ami az új szervek működtetéséhez szükséges? Hogyan szerezhethetjük meg a tapasztalatokat, hogy képesek legyünk mindent végiggondolni, eldönteni, létrehozni, megszervezni, irányítani? Sok-sok tudósra és szakemberre volt szükség a legkülönbözőbb területeken, bármi áron, sürgősen, azonnal.

Az 1924-es év nagy tragédiával kezdődött: január 21-én meghalt Lenin.

Súlyos egészségi állapotáról tudtunk. Az utóbbi időben nyilvánosságra hozták az orvosi jelentéseket. De a halál mindig megrázkódtatás, és Vlagyimir Iljics Lenin halála

a szovjetek egész mérhetetlen országát megrendítette.

A gyári klub nézőterén szó szerint egy tűt nem lehetett leejteni: szorosan egymás mellett ültek és álltak az emberek, hogy meghallgassák Feldman elvtársat, a gyári pártszervezet titkárát. Nálunk otthon is összejöttek papa kollégái, barátai, ismerősei. Nyugtalanul vitatták: mi lesz ezután? Merre tarthat az elmaradott, kifosztott, háborúban lerombolt Oroszország a maga rendezetlenségével, irányíthatatlanságával, útjainak járhatatlanságával, tudatlanságával, meggyökeresedett előítéleteivel, szokásaival, több tucatnyi nemzetiségével?

Volt miről elgondolkodni.

Az Októberi Forradalom utáni néhány rövid év alatt áthatotta az embereket a Lenin iránti bizalom, kezdték érezni az erősödő hatalmat, rendet, stabilitást, a tömegek javára történt változásokat. De lesz-e olyan vezető gárda, amely képes keményen és tántoríthatatlanul megvalósítani a bel- és külpolitikában a szocialista irányvonalat, lábra állítani a várost és a falut?

A lakosság tulajdonképpen csak néhány nevet ismert: a politikusok közül Leninét, Trockijét, Buharinét, Csicserinét, a polgárháború hadvezérei közül Vorosilov, Bugyonnij, Csapajev nevét. Abban az időben még szinte senki sem hallott Kirovról, Ordzsonikidzéről, Molotovról, Kaganovicsról, kevesen tudtak a Sztálin főtitkárrá jelölésével kapcsolatos nézeteltérésekről. Sztálin nevét a többség nem ismerte, mi is akkor hallottunk róla először, amikor Lenin halála után elmondta ünnepélyes szavait: „Lenin elvtárs örökbe hagyta ránk, hogy hordozzuk fennen és őrizzük meg tisztán a kitüntető ‚párttag‘ címet. Esküszünk neked, Lenin elvtárs, hogy becsülettel fogjuk teljesíteni ezt a végakarodat!”

Azokban a napokban hirdette meg a Központi Bizottság az ún. „lenini behívót”, és a felhívásra a munkások tízezrei kérték felvételüket a pártba. Mondtam apámnak:

– Papa, ugye tudod, hogy most sokan belépnek a pártba. Látod, Ressler is belépett.

Apám, aki nagyon magas erkölcsi követelményeket támasztott magával és másokkal szemben, kissé elgondolkodott:

– Valószínűleg ezért nem lépek be én.

Forrongott körülöttünk a világ, mi fiatalok is lépést akartunk tartani a történelemmel. Ezért Nyura Maleva barátnőmmel – újdonsült komszomolista, akárcsak én – elhatároztuk, hogy rövidre vágatjuk a hajunkat. Le az özönvíz előtti copfokkal! Az enyémet szó nélkül levágták, de Nyura aranyszínű, öklömnyi vastag, a végén kedvesen göndörödő hajfonatát, amely odáig ért, ahol a hát elveszti jól hangzó nevét – nos, Nyuráét nem voltak hajlandók. Az idősödő fodrász – biztos a saját lányára gondolt – szigorúan felszólította barátnőmet, hogy hozzon írásbeli engedélyt a szüleitől. Így maradt meg a mi Nyulacskánkknak, a jövődő doktornőnek a csodálatos hajfonata.

Otthon mama csak nézett rám, nézett, legyintett: „Most jobban nézel ki?” Papa elnézőbb volt. „Nem baj, majd megnő.”

* * *

A gimnázium elvégzése után Leningrádba utaztam – 1924. január 26-a óta így nevezték Petrográdot –, hogy beiratkozzam az elektrotechnikai egyetemre. A Vonat, mint hamarosan kiderült, tele volt olyanokkal, akik szintén tanulni utaztak: ki Moszkvába az egyetemre vagy a színiiskolába, mások a nyomdaipari főiskolára, a szormovóiak Leningrádba a hajóépítésre, és így tovább. Két csuvas Csebokszáriból a leningrádi irodalmi karra készült. A csodálatos városban újra találkoztam velük, később

néha levelet is váltottunk. Gyenge felkészültségük ellenére felvették őket az újságíró főiskolára: a forradalom előtt ugyanis a csuvasok csaknem teljesen analfabéták voltak, így most a középiskolát végzett csuvas fiatalság, a régi Oroszország többi nemzeti kisebbségéhez hasonlóan, minden elképzelhető kedvezményt megkapott.

A leningrádi elektrotechnikai egyetemre annyira különböző emberek jöttek, és annyiféle tájról, hogy elámultam. Olyanok, mint én, akik éppen csak elvégezték az iskolát, nem voltak túl sokan; a legtöbben gimnasztyorkás, felnőtt férfiak voltak, a polgárháború veteránjai, és jópáran érkeztek közvetlenül a termelésből, közeli és távoli városokból, vidéki településekről. A felvételi vizsgák két hete alatt megismerkedtünk egymással, és összebarátkoztunk. Valamilyen ismeretlen szempont szerint kisebb csoportokba verődünk, így csavarogtuk be a sajátos arculatú várost, gyönyörködtünk a hídjaiban, csatornáiban, tereiben. A világos szürkületben különösen ünnepi hangulat támadt a Néva partjain. Felejtethetetlen volt!

A vizsgákra együtt készültünk, leginkább éjszakánként, és szorgalmasan gyártottuk a puskákat.

Felvételi vizsgáim jól sikerültek. Mégsem vettem fel. Gondolom, azért, mert nem a „gép” és nem is az „eke” mellől jöttem, hanem mérnök lánya voltam. De az elutasítást azzal indokolták, hogy „sok a jelentkező, egy helyre három, ön fiatal, 16 éves sincs még”.

Elkeseredtem. Új barátaim talán még nálam is jobban. Valamelyikük elment az érdekebben a felvételi bizottság egyik tagjához. „Mondom neki: – Maguknak tanácsot kellett volna kérni tőlünk, és mi megmondtuk volna, kit vegyenek fel és kit ne.” „Ő meg azt mondta: hála Istennek, idáig még nem jutottunk.”

Nevetés. De az arcok gondterheltek. „Nem baj, kislányom! – fordult hozzám pártfogóm kifakult gimnasztyorkájában. – Semmi baj! Még tényleg fiatal vagy. Gyere el jövőre, feltétlenül felveszünk. Addigra eljutunk odáig, hogy ezt a dolgot mi vegyük kézbe.”

Nos, az ilyen hangvétel jellemző volt azokra az időkre: mindenki az ország gazdájának érezte magát.

Baráti társaságunk valamennyi tagja, akár felvették, akár nem, megadta címét a többieknek, és egyhangúlag úgy döntöttünk, hogy jövőre ismét találkozunk. Emlékszem, Fjodor Marusko, egy kubányi faluból jött kozák parasztfiú kijelentette: – „Én makacs vagyok, eljövök újra, tanulni fogok, mert csinálni akarom a GOELRO-t.” (így nevezték az ország villamosítási tervét.) És tényleg eljött, elvégezte az egyetemet. Amikor meglátogatott bennünket az Arbaton (akkor már Ferivel laktam ott), olyan volt, mint egy angol dandy.

(A fiatalságot illetően viszont meg kell vallanom, hogy korántsem stabil állapot. A „fiatal” jelző elég sokáig kísért engem életutam során – voltam „fiatal mama” a szülőotthonban, „fiatal nagymama”, sőt „fiatal dédmama” is. De az az idő régen elmúlt. Sajnos, sajnos.)

Lógó orral tértem haza Leningrádból. A kerületi Komszomol-bizottságban azt javasolták, utazzak Voronyezsbe úttörővezetői tanfolyamra. Hát, kérem. Lehet. A tanfolyam háromhónapos volt. Az úttörőmozgalom éppen csak szerveződött. A tanfolyam elvégzése után a Voronyezs-2 vasúti csomópontra küldtek dolgozni.

Csapatunk negyvennél több nyolc-tizenéves gyerekből állt – több mint negyven higanygolyó ... A gyerekcsoportok vezetése látszatra egyszerű tudomány, de valójában igencsak bonyolult dolog, fizikai állóképességet és pedagógiai tapasztalatot igényel, legfőképpen pedig elhivatottságot. Belőlem éppen az utóbbi hiányzott. Hármasunk – Szima Voropajev úttörővezető pedagógus, Duszja, meg én – nagy

egyétértésben dolgozott ugyan a gyerekekkel egész télen és tavasszal, majd nyáron a folyóparti sáttortáborban, de aztán mégis elköszöntem a barátaimtól, búcsút mondtam ennek a pályának. A kerületi bizottságot meggyőztem, hogy nekem jobb lesz más munkát keresnem. Elengedtek.

Otthon, amerre csak néztem, az összes barátaim el voltak foglalva: ki dolgozott, ki tanult. A gyárban a régi ismerősök állást ajánlottak, de én inkább tanulni szerettem volna. Ezzel a szüleim is egyetértettek.

Gondolkodtam, gondolkodtam, aztán fogtam magam, és elutaztam Moszkvába, dolgozni és tanulni. Találtam magamnak szállást, ágyrajáró lettem egy kisgyermekes özvegyasszony családjánál a kétes hírű Gruzinszkaja utcában, népies nevén a „gruzini”-ban. Munkát is találtam, nem messze, a Tverszkaján, egy magánfényképészetben; mostam az előhívó- és fixálótálakat, felaggattam a negatívokat száradni, és sok minden ehhez hasonló munkát végeztem. Vagyis hivatalos megjelölés szerint laboráns voltam.

Minderről beszámoltam a Kagan-Sabsaj Intézetbe történt felvételemkor. Maga a főnök, Kagan-Sabsaj válogatta ki a jelentkezők közül az új hallgatókat: mindenkivel elbeszélgetett, és azonnal döntött. Nekem röviden ennyit mondott: „Esti tagozat.”

Lehet, hogy segítségemre volt a felvételen a „laboráns” beosztás? Mindenesetre Venyának – Venjamin Ioszlovicsnak – és Jura Szókolovnak, akik velem együtt felvételiztek, ez a beosztás szemlátomást imponált.

A fényképészetben a munka nem volt megterhelő, szabadidőben lehetett tanulni, olvasni. De ez nem tartott sokáig ... Egy latyakos, esős napon már kora reggel nagy izgalom támadt: Nata Vacsnadzét, a dicsősége tetőpontján álló filmszillagot vártuk, hogy portrékat készítsünk róla. Meg is jött – szép, jó alakú, fiatal nő, esőkabátot és hócsizmát viselt. Fenségesen elvonult mellettem, nem köszönt, mintha faoszlop volnék. A tulajdonos fontoskodva hozza a műteremből a lucskos hócsizmát, és a kezembe nyomja: „Mosd le.” „Eszemben sincs – feleltem –, én laboráns vagyok, nem csizmatisztító.” A tulajdonos kimeresztette a szemét. „Laboráns? Az csak voltál, ide többé be ne tedd a lábad.”

Egy szempillantás alatt munkanélküli lettem. Ha állami fényképészetben dolgozom, kétségtelenül beavatkozik a szakszervezet, így viszont, homlokomba húzva képtelen szabású sapkámat, elindulhattam más munkahelyet keresni, és persze olcsóbb szállást is.

Átköltöztem a Moszkva környéki Caricino-Dacsnoje nevű faluba, ott vettem ki egy kis szobát egy tejesember házában; a szülőkön kívül felnőtt lányuk, Olga, és velem nagyjából egyidős fiuk, Fegyá lakott a házban. Teheneket tartottak, a tejet Moszkvába hordták.

Majdnem egy évig laktam ott. Minden reggel és este vonatoztam, ami órákat elrabolt. Ennek ellenére mi – én, Venya és Jura – szakítottunk időt színházra, néha még szimfonikus hangversenyre is, ahova Venya csábított el bennünket. Venya szerette a verseket, a zenét, maga is zongorázott egy kicsit; a zsebében mindig ott lapult egy-egy új verseskötet. Különböző irányzatú költők jelentkeztek szinte napról napra, verseiket kis kötetekben adták ki. Akadtak köztük országos hírnek, például Kirszanov, Asszejev, Utkin, sőt világirodalmi rangúak is: Majakovszkij, Jeszenyin. Verseikről nyilvános vitákat rendeztek. Venya figyelemmel kísérte ezeket a vitákat, egyetlen eseményt sem mulasztott el, és minket is magával vitt, egyszer a szó szoros értelmében bevonszolt bennünket valamilyen titkos bejáraton át a Műszaki Múzeumba, ahol egy túlszűfolt előadóteremben Majakovszkij adta elő új eposzát.

Moszkva intenzív kulturális életet élt, új könyvek egész sora jelent meg fantasztikus

példányszámban, a kereslet is hatalmas volt. A Művész Színház a „Turbinák napjai”-t, a Tairov az „Optimista tragédiá”-t, a Realista Színház „A kör négyzögesítése”-t és a „Zojka lakása”-t játszotta, folytak a „Kék blúz” előadásai. Mi természetesen igyekeztünk lépést tartani, megnézni az újdonságokat, meghallgatni a költőket és írókat.

A nyári szünetben hazautaztam a szülémhez, találkoztam gyári és iskolai barátaimmal. Később ők is eljöttek hozzám Caricino-Dacsnojéba; Venya megismerkedett velük, megmutatta nekik Moszkvát, úszni vitte őket a caricinói tóra. Aztán Venya látogatott el hozzájuk Nyizsnyijbe, és nem győzött betelni a volgai térségek fenségével, a partok szépségével, a kikötők festői látványával. De ami abszolút módon elragadtatta Venyát, az a híres kanavinói szoba volt, ahol még mindig Nyikolaj Koszarikov és Iszaak Ratner lakott művészi rendetlenségben. Szjoma már elhagyta barátait, másfelé helyezkedett el.

A szünidő hamar elszaladt, visszautaztam Moszkva melletti albérletembe. Volt még egy pár napom a tanév kezdetéig, azalatt a „Rádióamatőr” c. folyóirat leírása alapján sikerült összeszerelnem egy detektoros vevőkészüléket. Házigazdáim érdeklődtek: mit pepecselek én a szobámban? Behívtam őket, odaadtam nekik a fejhallgatót. „Halló, halló, itt Moszkva beszél. Híreket mondunk.” Hitetlenkedve, határtalan csodálkozással hallgatták. Fel- és lerakták a fejhallgatót, tapogatták a készülék dobozát, ujjongtak, mint a gyerekek: ó, ó, ez igen! Az öreg beledörmögött sűrű szakállába, és nyakon legyintette szegény Fegyát: „Látod, mit csinált ez a lány? Te meg buta vagy, mint a tők.”

Hamarosan közismert lettem a faluban, nemcsak a kis rádiókészülék jóvoltából, hanem mert híre ment a történetnek, amely a helybeli szabónál esett meg velem. A szabó elvállalta, hogy egy hét alatt rámigazítja mama nekem ajándékozott télikabátját. De kétszer is hiába mentem el próbálni, nem találtam otthon. Végül a felesége könnyek között bevallotta, hogy a férje elitta a kabátujjak árát, a kabátot biztos otthagya valahol zálogban, azóta is állandóan iszik. No, gondoltam, szépen állok. Nincs télikabátom. Házigazdáim azonban riasztottak minden kocsmárosnét, megtalálták a kabátujjakat, saját módszerükkel kijózanították a mestert, és így végül szerencsésen visszakaptam a télikabátomat.

Apám nemsokára felfedezte, hol és hogyan lakom, és tiltakozásom ellenére kivett nekem egy szobát az Arbaton, majdnem az Arbatszkaja térnél, kijelentve, hogy a lakbért ő fogja fizetni. Bánatosan búcsút vettem házigazdáimtól, és átköltöztem. Nagy, világos szoba volt, központi fűtéssel és minden egyéb komforttal. Azonkívül két oldalról zene hallatszott: az egyik oldalon a háziasszony zongorázott, a másikon egy zenetanár lakott. Így aztán klasszikus zenét is hallgathattam, meg skálázást is. Ez elbűvölő volt, amíg nem egyidejűleg történt.

Megkezdődött a tanév. A Kagan-Sabsaj Intézet felsőfokú technikum volt, amely összekapcsolta az elméleti oktatást a gyakorlatival: a képzési idő felét a termelésben töltöttük. Az első gyakorlatra egy kis autójavító üzemben került sor, ahol főleg aggregátokat javítottak. Nekünk, gyakornokoknak, minden műveletet meg kellett tanulnunk. A mesterek, meg kell hagyni, igen nagy türelemmel tanítottak bennünket fűrészelni, fűrni, aggregátokat és egyéb részegységeket szétszedni és összeszerelni. Hány fűrót eltörtem, amíg megtanultam milliméteres furatokat fűrni a karburátor alumínium házába! Az üzemben teljes munkanapokat dolgoztunk; bérünket az intézet vette fel, egy részét mi kaptuk, a többit fenntartásra és bővítésre fordították.

Az autójavító után egy nagy repülőgépjavító-gyárba küldtek minket gyakorlatra. Először szerszámgépen dolgoztunk, aztán a szereidében. Ott figyeltem fel egy fiatalemberre: sötétbarna hajú, kék szemű, valahogy különbözött a többiektől, amikor

pedig megszólalt, kiderült, hogy mulatságosan töri az orosz nyelvet. Fogyatékos nyelvtudása azonban egyáltalán nem zavart beszélgetéseink és találkozásaink során. Kiderült, hogy egész közel lakik – az Arbat másik végén, a Szmolenszkij piacnál –, és már két éve dolgozik a gyárban repülő- gépmotor-szerelőként. Párizsból érkezett. Tagja a kommunista pártnak, emiatt kiutasították Franciaországból, pontosabban, kénytelen volt eljönni onnan. Választhatott, hogy hová menjen, Amerikába vagy a Szovjetunióba. Egyébként testvéröccse Rákosi Mátyásnak, a bíróság elé állított magyar forradalmárnak, akinek megmentéséért és kiszabadításáért mi is, mint milliók szerte a világon, aláírásokat gyűjtöttünk. A tiltakozás rákényszerítette a magyar hatóságokat, hogy az ügyet statáriális bíróság helyett polgári bíróság elé vigyék; Rákosit nyolc és fél évi börtönbüntetésre ítélték.

Maga a tény, hogy egy messzi földről jött ember van köztünk, kézzelfogható realitássá alakította azokat az eseményeket, amelyeket az újságokban rendszerint csak átfutottunk: az angol kikötőmunkások sztrájkjai, a francia munkástüntetések, a német-országi rendzavarások, Sacco és Vanzetti pere Amerikában – mindez közelebb és konkrétabb lett számunkra.

Országunk menedéket és munkát adott sok-sok külföldinek, akit hazájában forradalmi meggyőződéséért üldöztek; így kerültek magyar kommunisták a magyarországi tanács hatalom 1919-es bukása után a Szovjetunióba. Ismertem néhányukat, például Béri Andort és Andics Erzsébetet. Erzsit, aki magára vállalta Béri Andor „bűneit”, csak azért nem ítélték halálra, mert még nem volt nagykorú.

Feri társaságkedvelő fiú volt, szerette a tréfát, ragyogóan táncolt, és virtuóz módon fütyülte a legbonyolultabb operaáriákat. Szívesen járt színházba, még inkább operába, koncertekre – talán a nyelvi nehézségek miatt is, hiszen a zene nemzetközi. Viszont fiaskót szenvedtünk, amikor elvittük az akkoriban működő Kísérleti Színházba a Pillangókisasszonyhoz. A jegyek a karzatra szóltak, és Feri egy idő múlva a maga sajátos orosz nyelvezetén kijelentette:

– Ez nem élvezet. Nem hallani, nem látni semmit, csak valami golyócskát...

Azonnal felajánlottuk a sokszor kipróbált trükköt: fentről kinézzük a földszinti szabad helyeket, majd az első szünetben elfoglaljuk őket. De Feri szemrehányóan nézett ránk, és kategorikusan kijelentette:

– Én ritkán fogok lenni téaterben, de ülni, mint nagy úr.

Így is történt: Feri nem járt velünk a „téaterbe”, amikor azonban engem meghívott, sohasem ültünk az ötödik sornál hátrább.

Feri tapasztalt ember volt, érett politikai meggyőződéssel és kialakult nézetekkel a mindennapi életről.

1927-et írtunk. Viták folytak, nem dőlt még el, milyen úton haladjon tovább a gazdaság. Ennek az útnak a megválasztásától függött, hogy az ország szocialista irányultságú lesz-e, vagy visszatér a kapitalizmusba. Különösen éles elvi ellentétek alakultak ki a mezőgazdaság, vagy ahogy az akkori lapok írták, a „gabonafront” kérdésében. Lényegileg két irányzat létezett: az egyik a párt Sztálin által vezetett központi bizottságának többségéé, a másik a Trockij vezette ellenzéké. A mezőgazdaság kérdésében az ellenzék Buharin vonalát támogatta.

Nem tudom, milyen hangulat uralkodott más városokban, de Moszkvában feszült volt a légkör. A KB politikai ellenfelei keresték a nyilvános fellépés lehetőségeit, gyűléseket szerveztek, a gyárakat járták. Egyszer a mi gyárunkban is elterjedt a hír, hogy az első műszak után jön Trockij, és fel fog szólalni. A gyűlést Trockij hívei szervezték, akik a mi gyárunkban elég sokan voltak. A munkások többsége a műszak után a gyárudvaron maradt, még a második műszakra érkezők sem fogtak hozzá a

munkához. A műhelyek álltak. A várakozás több mint egy óráig tartott, de Trockij valami okból nem jött el.

Néhány nap múlva a gyári trockisták csoportosan elmentek a Felsőfokú Műszaki Iskolán szervezett gyűlésre, hogy meghallgassák Trockijt és az ellenzék más vezetőit. Feri is kíváncsi volt Trockijra, Zinovjevre és Kamenyevre, ő is elment, bár kategorikusan ellenezte a vonalukat.

Hadd beszélje el ő maga a történetet: „Ami ott történt, az minden képzeletet felülmúl. A trockisták szó szerint kidobták a helyiségből az intézet párttitkárát, és be sem engedték a terembe a Központi Ellenőrző Bizottság tagját, aki a KB álláspontját kívánta ismertetni. Trockij, Kamenyev és Zinovjev harcias, agresszív beszédet tartott, szenvedélyesen támadták a Központi Bizottság politikáját. A légkör kezdettől fogva annyira felforrósodott, hogy engem meg is akartak verni, mert nem tapsoltam meg a felszólalókat. Az elvtársak, akikkel a gyűlésre jöttem, csak nagy nehezen tudtak megvédeni, arra hivatkozva, hogy rosszul tudok oroszul...”

Ami engem illet, el kell ismernem, hogy akkoriban nehezen igazodtam el ezeknek a vitáknak a rejtett politikai indítékai között. Az újságok közölték mind az ellenzék tagjainak, mind a KB híveinek cikkeit. A Pravda külön egész oldalas vitarovatot indított. Buharin, Rikov és mások cikkei számomra ugyanolyan meggyőzőek voltak, mint Molotov, Kujbisev, Ordzsonikidze és a Sztálin körül csoportosult más vezetők írásai. Gyárunk trockistái igyekeztek minél több embert a maguk oldalára állítani, különösen a fiatalságot. Tőlük kaptam Joffe, az ismert politikus cikkét a levélről, amelyben Lenin azt javasolja a Központi Bizottságnak, hogy ne Sztálint válasszák meg a párt első titkárává. Még arra is megkértek, hogy készítsek a cikkből néhány másolatot. Feri, amikor megmutattam neki a cikket, lebeszélte ennek a dokumentumnak a terjesztéséről. O Sztálin és a Központi Bizottság irányvonalát támogatta.

Röviden megkísérlem kifejteni azoknak a vitáknak a lényegét, amelyek oly döntő jelentőségűek voltak a szovjet állam léte szempontjából.

1927-re a bevetett területek nagysága és a bruttó gabonatermés elérte a háború előtti szintet. De ebből a mennyiségből feleannyi árugabona került ki, exportra pedig csaknem hússzor kevesebb jutott, mint a háború előtti időben. Ez a helyzet a mezőgazdaság szerkezeti változásával magyarázható: eltűntek a nagy földbirtokok és kulákgazdaságok, amelyek az árugabona legnagyobb mennyiségét adták. A háború előtt 15-16 millió egyéni parasztgazdaság volt, most pedig, a nagy földbirtokok szétesztása után, 20-25 millió apró parasztgazdaság működött, és ezek nem adtak elegendő árugabonát. Ugyanakkor állandóan nőtt az ipar, nőtt a munkások és általában a városi lakosság létszáma, bővültek a mezőgazdasági nyersanyagot (gyapotot, lent, cukorrépat stb.) előállító körzetek, ezeket szintén el kellett látni árugabonával.

Mi a kiút ebből a helyzetből?

Buharin és követői úgy vélték, hogy a kulákgazdaságokat kell fejleszteni: „a kulák belenő a szocializmusba”, a kulák nem jelent nagyobb veszélyt, mint a városi „nepman”. Más szóval, azt állították, hogy a szocialista gazdaság szilárd maradhat akkor is, ha az ipar állami kézben van, a mezőgazdaság pedig magánkézben; vagyis a városban szocializmus, a falun kapitalizmus.

Ezt az álláspontot a Központi Bizottság, Sztálinnal az élen, elvetette. Cikkeikben és felszólalásaikban hangoztatták: a szocialista nagyipar jelenleg a teljes ipari árutömeg nyolctizedét szolgáltatja, a nepmanok csak kéttizedet. Tehát itt nincs mitől félnünk. Falun viszont a kisszámú szovhoz és kolhoz nyolcszor kevesebb gabonát termel, mint a kulákgazdaságok, tehát a kapitalisták vannak fölényben. Ezért feltétlenül át kell térnünk a kis, elmaradott parasztgazdaságokról a gépekkel, műtrágyával és minden

korszerű felszereléssel ellátott kollektív szövetkezeti nagygazdaságokra. Szükség van az ipar további fejlesztésére is: új iparágak létesítésére, traktor-, gépkocsi-, repülőgépgyártó és más vállalatokra; mindehhez pedig teljes erőből fejleszteni kell a nehézipart: a bányászatot, a kohászatot és mindenekelőtt az elektromos-energetikai ágazatokat.

Az ellenzék ebben a kérdésben is az ellenkező álláspontot foglalta el: az iparosítás ütemének lassítását követelték, a hangsúlyt a könnyűiparra tették. A politikai viták frakcióharccá fajultak, ennek eszközei voltak a Központi Bizottság irányvonala elleni gyűlések, a röplapokat kibocsátó illegális nyomdák. Az Októberi Forradalom 10. évfordulóján Moszkvában az ellenzék külön felvonulást szervezett.

1927. november 7-én kora reggel a gyárban gyülekeztünk, majd csatlakozva a Bauman-kerület felvonulóinak menetoszlopaihoz, elindultunk a Vörös tér felé. Mint rendesen, a menetoszlopok zajosak, vidámak voltak, dalokat énekeltek, viccek hangzottak el. Egy széles utcára érve, egyszerre elhallgattunk. Szemben a menetoszloppal egy nyitott gépkocsi közeledett, benne Trockij és Kamenyev felállva, mögöttük a trockista felvonulók menetoszlopa zászlókkal, arcképekkel, jelszavakkal. Lövés csattant (valami idióta a levegőbe lőtt). Kamenyev lehuppant az ülésre, Trockij állva maradt. Ekkor aztán vége lett nemcsak a csendnek, hanem a rendnek is; kiáltás és szitkozódás támadt mindkét oldalon, kisebb kézitűsokra is sor került. Aztán valahogy helyreállt a rend, átvonultunk a Vörös téren, mint mindig. De az összezapás zavart, nyugtalanságot hagyott maga után.

Én még elég járatlan voltam a politikában, úgy láttam, fölösleges annyi időt és szenvedélyt vesztegetni erre a teljességgel skolasztikus vitára. A tapasztaltabbak, mint Feri is, megértették a fiatal munkásállam érdekeivel ellentétes elméletek és csoportosulások veszélyességét, legyőzésük szükségességét. Ebben a harcban Sztáliné volt a fő szerep. A régi kommunisták többsége – Szverdlov, Molotov, Vorosilov, Ordzsonikidze és sokan mások – bíztak Sztálinban, akit a börtön és a száműzetés nehéz körülményei között ismertek meg, és együtt szöktek vele Szibériából. Ismerték erős és gyenge oldalait, részük volt abban, hogy a Központi Bizottság – Lenin figyelmeztetése, valamint Trockij, Joffe és más tekintélyes politikusok negatív véleménye ellenére – 1924 júniusában megerősítette őt a főtitkári tisztségben. Az ország lakossága is bízott benne. Sztálin nem dobálózott könnyelmű ígéretekkel, nem törekedett látványos szónoki sikerekre; ritkán beszélt, röviden és mindig közérthetően; világosan körvonalazta a feladatokat, megjelölte a határidőket, a várható nehézségeket és eredményeket. Amit a jövőre vonatkozóan előrejelzett, az rendszerint meg is valósult, ezért hittek neki: „Sztálin mondta, tehát úgy is lesz.” Amikor 1941. november 7-én a díszszemlén azt mondta: „A mi ügyünk igaz ügy, a győzelem a miénk lesz”, mindenki hitelt adott a szavának – pedig a németek 18 kilométerre álltak Moszkvától.

Térjünk azonban vissza az 1927-es évhez. Az ország válságot él át, vélemények vitája és harca közepette dől el a sorsa.

Mi meg Ferivel csónakázunk, sétálunk, teázunk az én csöppnyi teáskannámból, tanítom oroszul.

Barátaim azt kérdezik: „Mi az, férjhez akarsz menni?” Jura kategorikusan ellenzi: „Külföldi, el kell utaznia, és különben is ... Venya viszont mellette van: „Jó srác, miért ne mennél hozzá? Én is megházasodom, mihelyt befejeztem az egyetemem.”

– Hát hogy is áll a mi dolgunk?

– Én nem akarok férjhez menni – közlöm Ferivel.

– Tudja, én se gondolok még nősülésre.

Világos beszéd. Feri folytatja az udvarlást, ha vendégségbe jön, mindig hoz

valamit: fagyaltot, halvát, legtöbbször szőlőt. Látom egyszer az ablakból – jön Feri, a kezében zacskó, abból dobál valamir a szájába. Várom a csengetést. Csend. Mi az? Eltelik egy kis idő, Feri megint jön az udvaron, megint zacskóval a kezében, de most sietősen. Csengetés.

– Bocsáss meg, kérlek, tudod, útközben megettem a szőlőt, és vissza kellett fordulnom.

Folytatódtak az orosz nyelvleckék.

Ősszel megérkezett apám. Este, mint mindig, jött Feri a szőlővel.

Összeismerkedtek, teát ittunk, papa és Feri leültek sakkozni. A következő napon ugyanígy történt, az utána következőn megint. Papa érdeklődik:

– Látom, ez a fiatalember komolyan udvarol neked.

– Ugyan már, papa. Azért jön, hogy veled sakkozzon.

Ez valószínűleg meggyőző volt. Többé a kérdés fel sem merült, papa elutazott anélkül, hogy újból szóba hozta volna.

Egyszer Feri a legisztább orosz nyelven kijelentette:

– Miért kell nekünk ilyen messze lagnunk egymástól? Költözz át hozzám!

Attól fogva az Arbat másik végén laktunk, egy szerfölött modern sarokházban. Szerfölött – ez a legmegfelelőbb kifejezés: hosszú folyosók kis lakásokkal, apró konyhákkal, vizesblokkok a folyosón. Az építészeti elgondolás az volt, hogy a lakók kollektíván fognak élni, közös lesz az ebédlő, a mosókonyha, a szauna, a klub. De a tervekből csak az óvoda valósult meg; szerencsénkre Vityenykát, a kisfiúkat nem kellett vinni sehova, a házban volt a nagy, világos óvoda.

Mikor Vityenyka megszületett – az volt ám az öröm! Fürdetni, pelenkázni, etetni. Nyugodt gyerek volt; éjszaka nemigen kellett felkelni hozzá, de még ezt is Feri vállalta magára – karjaiba vette Vityát és egy frivol kis magyar slágert dúdolt neki, a „Schneider Fáni”-t, ettől pedig Vityuska hamar elaludt. Feri mosta és vasalta a pelenkákat, sétálni is ő járt a gyerekekkel; a Szmolenszkij körúton akkor még fasor zöldelt, a padokon öregasszonyok üldögéltek, és egy idő múlva a babakocsival rendszeresen megjelenő Ferit ezekkel a szavakkal fogadták: „A feleség fiút szült, a férjét dadává fogadta ...”

Egyébként röviddel a házasságkötésünk után elutaztunk a szüléimhez, Feri megismerkedett iskolai és gyári barátaimmal. Mint kiderült, túlzottan is puritán, rosszalotta, hogy otthon összeszedtem a háztartásunkhoz egy csomó szükséges és szükségtelen holmit; a pénzt pedig – amit korábban nekem küldtek – határozottan visszautasította.

Közös életünk azzal kezdődött, hogy eljárógattam a munkaközvetítő hivatalba – nem szűnt még meg a munkanélküliség – és végül a Junkers koncessziós repülőgépgyárban kaptam munkát a forgácsolóműhely minőségellenőrző részlegében.

A Junkers az első ötéves terv egyik legelső repülőgépgyára volt. Az igazgató, Ottó Csezik, valamint a mérnökgárda és a mesterek többsége német volt, a meón viszont – a minőséget ellenőrző osztályon – csupa orosz, azaz szovjet ember dolgozott, a berepülő pilótákat is beleértve, akik minden egyes repülőgépet a levegőben próbáltak ki.

A meó vezetője, Szergej Petrovics Gorbunov mérnök – korábban maga is pilóta – minőséget, minőséget és harmadszor is minőséget követelt tőlünk, kezdve az előkészítő, forgácsoló, galvanizáló, összeszerelő műhelyekben folyó munkától egészen a kész repülőgép végleges átadásáig. A német mesterek és mérnökök néha panaszkodtak az ellenőrökre a túlzott követelmények miatt, de komoly konfliktusra nem emlékszem. A gazdasági vezetők azonban ellenségesen viselkedtek a

szakszervezettel szemben; a Junkers cég ugyanis bővítette a gyárat, és a szakszervezet jó szellőzést, világítást követelt a műhelyekbe, az irodákba, a kiszolgáló helyiségekbe. A legfontosabbak a biztonságtechnikai kérdések voltak: a szakszervezet ragaszkodott hozzá, hogy az üzemi orvosok háromműszakos ügyeletet tartsanak. Németországi gyáraiban a Junkers nem kényeztette dolgozóit ilyen „pazarlással”, ahogy a szociális költségeket a németek nevezték. De a koncessziós szerződés mindezt kikötötte, így hát, ha prüszkölve is, kénytelenek voltak teljesíteni.

Gorbunov naponta megfordult a műhelyekben, és házsártosan követelte az ellenőröktől, hogy ne csak a leadott terméket ellenőrizzék, hanem teljes mértékben tájékozottak legyenek a gyártástechnológiát illetően is.

– De nemigen engednek oda minket, ravaszkodnak – mondták neki az ellenőrök.

– Ha ők ravaszak, legyél te még ravaszabb – erősködött Szergej Petrovics –, nekünk mindent tudnunk kell, mindenre képesnek kell lennünk. Tanuljatok, ez a dolgotok.

A munka és a gyerek kitöltötték az életünket. Feri lassan elmaradozott a magyar emigránsok klubjából, viszont bevezetett engem a Fenyő családba. Tőlünk nem messze laktak egy tágas lakásban, náluk ismerkedtem meg a magyar kommunisták színéjével, Sík Endrével, Uitz Bélával, Illés Bélával, Landlerékkal, Birmanékkal és másokkal. Fenyő felesége, Nyina, vendégszerető, szívélyes asszony volt, ezermester, remekül főzött, varrt, kötött. Nekem is varrt egy kedves kis ruhát, amit különösen ünnepélyes alkalmakkor szoktam felvenni. (Ekkor már nem ragaszkodtam a sportsapkákhoz és a rövid kabátokhoz.) Úgy bánt a vendégekkel, hogy senkinek sem akaródzott elmenni; és akárhányan jöttek is össze, mindenki az első perctől kezdve felszabadultan, otthonosan viselkedett, problémáit és bajait az ajtón kívül hagyta.

A magyarok a tréfák, versenyek és játékok kedvelőinek bizonyultak. Előfordult, hogy komoly férjek és családapák, fejüket egy ülő játékos térdei közé rejtve, ütésre kínálták puha felületet, aztán ki kellett találni, hogy ki ütött az ártatlan arcú körbenállók közül. Ha az áldozat nem találta el, ismétlés következett, és ez néha így ment többször is, a körülállók biztatása közepette.

Máskor, az 1928-as újévi bolondozáson, Illés Béla, a tagbaszakadt, testes író, bekötött szemmel, behajlított térddel guggolt egyre lejjebb, míg bele nem ült... egy lavór vízbe. A derűtség csak fokozódott, amikor az író átöltözve, a sovány, alacsony növésű házigazda nadrágjában jelent meg.

A mi házunkban tarkabarka népség lakott, sok újságíró, színész, író, de munkások és tisztviselők is. Legközelebbi szomszédaink Kuzminék, egy munkáscsalád, aztán Mihail Pozdnov, az „Esti Moszkva” (a „Vecsorka”) szerkesztője a feleségével, Jelenával, majd Szamuil Fridman (Múlja) a „Gudok” c. laptól, Ábrám Markovics Argó költő és francia műfordító, Tatjana Pelcer, a híres színésznő, Borisz Nyikolajevics Beljajev színész a feleségével, Nellivel, és még sokan mások.

Mivel a folyosó bizonyos mértékben a lakások szerves tartozéka volt, a szomszédokkal szoros baráti kapcsolatok alakultak ki. Elutaztunk, visszatértünk, háborúba mentünk, átköltöztünk Magyarországra, de a barátság megmaradt egész életünkre szólóan. A baráti családok hol az egyik, hol a másik lakásban találkoztak, elmesélték az új vicceket, a színházi, irodalmi híreket; valaki eljátszott egy részletet egy színdarabból, másvalaki új verset mondott el. Feri nagyszerűen énekelte és füttyülte a kedvenc operák és operettek áriáit, orosz népdalokat is tudott. Elég rendszeresen jártunk színházba, híres előadóművészek és muzsikuskoncertjeire.

Ez az év azonban nehéznek ígérkezett számunkra. Apám súlyosan megbetegedett, Moszkvába jött kivizsgálásra. A diagnózis nagyon nyugtalanító volt, az operációt nem

lehetett elkerülni. Burdenko professzor a műtét után semmi biztatót nem mondott. Mi Ferivel nemegyszer hazamentünk meglátogatni apámat, és láttuk, hogy egyre soványodik, gyengül.

A kimenetel világos volt, de én még reménykedtem. Talán a csodában. De csodák nincsenek. Táviratot kaptunk, hogy apa meghalt. Ezek a gyászos napok sűrű, szürke ködként maradtak meg az emlékezetemben. Feri vett kézbe mindent, határozottan tiltakozott a vallási szertartás ellen; apám polgári temetést kapott.

A nyugdíjúgyek elintézése után mama elutazott a nővéréhez, Bakuba. Mi visszatértünk Moszkvába, de már nem sokáig maradtunk. Feri úgy döntött, hogy tovább tanul, csak hogy a felvételre, a szűkös lakáskörülmények és a nagy közlekedési időveszteségek miatt, a fővárosban nem tudott volna felkészülni. Átköltöztünk tehát Ribinszkbe, ahol felépült az új repülőgépmotor-gyártó üzem. Az új lakótelepen, a gyár közelében kaptunk rendes lakást, és munkába álltunk. Feri a szereidében, én a forgácsolóműhely műszaki ellenőrző osztályán.

Új gyár, új emberek. A műszaki vezetők közül néhányan jártak már külföldi repülőgépmotor-gyárakban, és most itthon igyekeztek meghonosítani a magas fokú nyugati technológiai kultúrát, a termelés jól szervezett rendjét. Sikerült nekik a régi gyárak szakképzett dolgozóiból egy megbízható magot összegyűjteni, e köré csoportosultak az új emberek, Ribinszk és a környező falvak lakói.

Nem véletlenül írtam azt, hogy „jártak” külföldön. Ezeket a fiatal mérnököket az állam küldte ki tanulni, gyártási tapasztalatokat szerezni; de az idő sürgetett, nem maradhattak sokáig. Az egész országban javában folytak az első ötéves terv építkezései, egyszerűen nem volt mód évekig külföldön tartózkodni, vissza kellett térni, és a gyakorlatban felhasználni azt, amit rövid idő alatt sikerült elsajátítaniuk. Ezek a mérnökök – Bezrodnij, Pavlovszkij és a többiek – mindent' megtettek, amit a mi körülményeink közt egyáltalán megtehettek. És a gyár elég gyorsan megkezdte a bonyolult, nagy pontosságot igénylő repülőgépmotorok kibocsátását.

Előző munkahelyemtől eltérően, itt az összegyári meóvezető szinte soha nem járt a műhelyekben, jobbnak látta irodájába rendelni a főellenőröket, őhozzájuk aztán legalább egy óra hosszat jobb volt nem közelíteni ... Az én közvetlen főnököm egy flegmatikus, tartózkodó, ám a saját dolgát jól ismerő lett volt. Ő bezzeg nem ült a helyén – állandóan a műhelyben járt-kelt, a rendellenességeket „három rőfnyire a föld alatt” is meglátta, ahogy mondták róla, és gyakorta azon melegében, a gépnél „tolta le” a részlegvezetőt. És velünk milyen szigorú volt, atyaúristen! A szereidéből néha ennek ellenére kifogások és megjegyzések érkeztek. Ilyen esetekben többnyire én voltam a célpont: „Vigyázz, Zsenya, borsón fogsz térdepelni!”

Feri készült a főiskolai felvételre. Keresett egy tanárt, hetente kétszer járt hozzá a városba, elég messzire. Ez a pedagógus – egykori gimnáziumi igazgató, idős és maradi ember – nem rajongott a szovjethatalomért, és a véleményét nem is rejtette véka alá. Szkeptikusan viszonyult Ferihez is, aki matematikát, fizikát, főként pedig orosz nyelvtant, helyesírást és fogalmazást tanult tőle. Ez az epés, zsémbes ember azt mondogatta tanítványának: „Maga hiába tanul, magának úgysem fog sikerülni a felvételi.” De Feri nem zavartatta magát, folytatta a buzgó tanulást, az öreg tanár pedig a nem kevésbé buzgó tanítást. Végül Feri ragyogóan tette le a vizsgákat, még fogalmazását is érdekesnek és tartalmasnak találták, bár a szavak végén titokzatos kacskaringók álltak, „ii” vagy „ei”, valami efféle.

Ribinszkben minden lehetőségünk megvolt, hogy esténként nyugodtan tanuljunk, olvassunk, a gyerekekkel foglalkozzunk. A város a Sekszna és a Volga találkozásától kicsit lejjebb fekszik, a Volga jobb partján; a gyár és a lakótelepünk pedig körülbelül három kilométerre volt a várostól és a kikötőtől. Ribinszk akkoriban a középkereskedői

réteg unalmas, lapos, szürke városa volt; legfontosabb része, mint minden volgai városé, a kikötő és a gazdag, bőkezű piac. Mi is odajártunk vásárolni. Kitűnő tejtermékeket lehetett kapni, pompás tejet és tejfölt; nagy volt a választék zöldségekben és az erdő ajándékaiban, a bogyók és gombák számtalan fajtájában. Mindent a saját mértékegységével mértek: a tejfölt köcsöggel, az almát vödörrel, a bogyókat nyírfakéreg kosárával, a különféle nagy, kerek kenyércipókat darabszámra. Mérlegre nem volt szükség, és az árut természetesen olcsóbban adták, mint Moszkvában.

Már 1930-ban jártunk. Az elmúlt év tavaszán megkezdődött a teljes kollektivizálás, a kulákságnak mint osztálynak a felszámolása. A piac pontosan tükrözte a társadalmi folyamatokat: hol a tyúkok nem tojtak, hol a tehenek nem tejeltek; váratlanul sok lett a hús – tehát a kulákok levágták az állatokat; aztán eltűnt a hús – tehát betiltották a vágást. Egyre nehezebb lett az élelmiszerhelyzet, a piac mérhetetlenül megdrágult. 1929 végétől, pontosabban, 1930 elejétől Ribinszkben is bevezették a jegyrendszert a pékárura, cukorra, vajra stb. A jegyre kapható mennyiség elegendő volt, de maga a szabályozás ténye ellenérzéseket váltott ki, sőt nyílt elégedetlenséget keltett. Az emberek különbözőképpen reagáltak:

- Miért nincs kenyér?
- Hova lett a hús?
- Likvidálják a kulákokat, mi meg éhen halunk!
- Mi dolgozunk, a kulák meg pocakot növeszt!
- A szovjethatalom nem tudja jóllakatni az embereket?
- Lám-lám, a kulákok visszatartják a gabonát, nem adják be. Gyorsabban kell őket likvidálni. Falhoz velük!

Ilyen és ehhez hasonló, homlokegyenest ellentétes véleményeket lehetett hallani az üzletekben, az elszegényedő piacon és mindenütt, ahol néhány ember összegyűlt.

A párt és a Komszomol propagandistái az ebédszünetekben a műhelyeket járták, több-kevesebb sikerrel végezték felvilágosító munkájukat. A hallgatók többsége egyetértett azzal, hogy a faekéről át kell térni a traktorra, meg kell szervezni a korszerű mezőgazdaságot, ez pedig csak a parasztgazdaságok kollektív, szövetkezeti formában történő egyesítésével lehetséges. Egyetértettek a Gép- és Traktorállomások szervezésével, amelyek a kolhozokat látják majd el. A petrográdi „Krasznyj putyilovec” gyár már 1923 óta gyártott traktorokat, azóta Sztálingrádban (1925-ig Caricin), Harkovban és Cseljabinszkben is épültek korszerű, hatalmas traktorgyárak.

– Mindez kell – mondták egyesek –, de nem lehet ilyen hirtelen, mindenütt egyszerre kollektivizálni. Lám, nincs kenyér: mindent kollektivizálnak, szünetel a vetés és az aratás.

- Hiszen nem tréfadolog ez, oda kell adnod a földet, lovat, tehenet.
- Igazat beszélsz – feleltek mások –, de jobb lenne évtizedekre elnyújtani az átszervezést? Ha vágni kell, hát csak minél előbb. A seb is annál hamarabb beheged.

Ezzel aztán egyetértettek: igen, jobb gyors ütemben, mihamarabb befejezni, helyesen beszélsz.

Ami a kulákok felszámolását illeti, parázs viták lángoltak fel.

– Minek őket felszámolni? Őle adják a kenyér java részét. Így csak magunk alatt vágjuk a fát!

– Micsoda? Méghogy ők termelik a gabonát? A szegényektől bérlik a földet, aztán felfogadják a nincsteleneket napszámosnak. És mit fizetnek? Garasokat. Aki szegény napszámos volt, meg is marad annak. A kulák meg gazdagodik.

– No és, mi abban a rossz?

– Hát nem érted? A forradalom felszámolta a kapitalizmust a városokban, az ipar az állam kezében van, a mezőgazdaságban meg virágzik a magántulajdon. Ilyen kettősség nem engedhető meg, különben hamarosan a nyakunkra ülnek a régi urak. Ezért kell falun is felszámolni a kapitalista tulajdont.

Mintha minden a helyére kerülne. Mindenki egyetért, hogy ilyen kettősséget az ország gazdaságában megengedni nem szabad; aztán valakinek mégis eszébe jut, és megkérdezi:

– Akkor most az összes kulákokat likvidálni kell?

– Teljesen természetes – kapcsolódik be a vitába Komszomol-vezetőnk, aki ha kell, ha nem, mindenre rávágja: „teljesen természetes”, így is csúfolták, ez lett a gúnyneve: „teljesen természetes”. Most is rákezdte:

– Teljesen természetes, a kulákokat likvidálni kell ...

– Hogyhogy „teljesen természetes”? Meg kell semmisíteni őket? Falhoz állítani?

– Miért a falhoz? Gyökerestül, teljesen természetes ...

Lárma és nevetés támadt, be sem fejezhette a mondatot. Megszólal másvalaki:

– Felszámolni mint osztályt – ez azt jelenti, nem szabad neki többé földet vásárolni és alkalmazottakat tartani. Menjen a kolhozba, mint a többi paraszt, ha pedig nem akar, menjen bányába vagy építkezésre, munkáskezerekre mindenütt szükség van. De kapitalisták falun se legyenek. Világos?

A vita nem csendesül, sőt egyre élenebb lesz. „Teljesen természetes” szintén mondani készül valamit.

– Neked, teljesen természetes, nem adunk szót!

Lárma, nevetés. Vége az ebédszünetnek.

Pedig a mi „teljesen természetes”-ünk a maga unalomig ismételt szólama ellenére elég érdekes személyiség volt: ő szervezte meg a forgácsolóműhelyben a büfét, ahol nem volt se eladó, se pénztáros; mert a kommunizmusban – mondta – teljesen természetes, hogy mindenki azt vesz magának, ami neki kell, és a pénzt a kasszába teszi. Ez a büfé elég sokáig létezett, és a kasszában rendszerint több pénz volt a szükségesnél. De – teljesen természetes – egy szép napon valaki kifosztotta a büfé pénztárát. A tettes nem került kézre, a kommunista büfé, általános sajnálatunkra, megszűnt.

* * *

A mezőgazdaság kollektivizálása kis híján nyolc évig tartott. 1937-re a parasztgazdaságok 93 százaléka kolhozokba tömörült. Mint látható, ez a művelet nem is volt olyan villámgyors. Vele párhuzamosan meg kellett szervezni a traktorok és egyéb mezőgazdasági gépek gyártását, nem beszélve a nagyüzemi gazdálkodáshoz szükséges vegyi anyagok gyártásáról.

1930-ban az országban mindössze 158 gépállomás volt 7100 traktossal. Két évvel később, 1932-ben a gépállomások száma több mint tízszeresére nőtt, a traktorok száma elérte a 74 800-at; 1937-ben pedig 5818 gépállomáson 365 800 traktor működött. A jegyrendszert 1935. január 1-jétől minden élelmiszerre eltörölték.

Mint mindenki, mi is figyelemmel kísértük az új építkezéseket, az új vállalatok működését, a kollektivizálást, de szakmánknak megfelelően minket elsősorban a

repülőgépgyártás megteremtése foglalkoztatott. Moszkvában már 1918-tól fennállt a Központi Aero-hidrodinamikai Intézet (CAGI). Az ország sok városában repülőgépgyárak épültek, speciális oktatási intézmények nyíltak. Novocserkasszkban megszervezték a Repülőgépipari Intézetet (egyetemet). Feri oda akart beiratkozni: vonzotta, hogy délen van, maga a város nem nagy, de közel esik a nagy ipari központhoz, a Don melletti Rosztovhoz. Éppen azokban az időkben született meg a párthatározat arról, hogy ezer párttagot ki kell választani továbbtanulásra. Így is hívták őket: a pártezresek. A gyári pártbizottság három főt jelölt, köztük Ferit is, akiről tudták, hogy gyakran alkalmaz a munkájában ésszerűsítéseket, újításokat. Összehívták a három jelöltet, és ünnepélyesen közölték velük, hogy továbbtanulásra küldik őket... a Textilipari Főiskolára.

Mindhárman kővé meredtek: hogyan? Repülőgépgyártó üzemből a textilparba? A megyei pártbizottság hajthatatlan volt. „A mi megyénkben főleg textiltársaságok vannak, nekünk textilmérnökök kellene.” „De mi azt akarjuk ...” „Mi az, hogy akarjuk? A párt oda küldi önöket, ahová szükséges. Nem tudják, mi a pártfegyelem?” A három jelölt nem hagyta annyiban. Moszkvába utaztak, bejelentkeztek Szergo Ordzsonikidze nehézipari népbiztos fogadóórájára. A népbiztos minden felesleges formáság nélkül fogadta őket, tökéletesen egyetértett velük, és azonnal intézkedett, hogy megkapják a kiküldetési iratokat Novocserkasszkba.

Feri később sokáig emlegette, hogyan hajóztak a szépséges Volgán Sztálingrádig (onnan vonattal utaztak tovább), beszélt a kikötőkről, ahol festői tömegben verődtek össze az utasok az ország legkülönbözőbb részeiből; úgy tűnt, mintha mindenki kiszakadt volna a helyéből, és az emberek csak mennének, mennének egyre, ki dolgozni vagy tanulni, ki a kuláktalanítás vagy a kollektivizálás elől, ki családotul, ki magányosan. Feri arról is beszámolt, hogy minél messzebbre jutottak dél felé, annál több lett a kikötői bazároknál a gyümölcs, az alma, körte, szilva, dinnye.

Én nem szándékoztam tanulni: elképzelni is bajos volt, hogyan élnék meg a szegényes ösztöndíjakból. Nehéz idők jártak, és javulásra a közeljövőben nem lehetett számítani. Feri azonban minden levelében azt bizonygatta, hogy feltétlenül oda kell utaznom, és be kell iratkoznom a főiskolára. Ecsetelte Novocserkasszk előnyeit: déli település, hosszú a nyár, sok a gyümölcs, még főtt kukorica is van (számomra addig ismeretlen csemege). Végül kötélnek álltam, elutaztam Vityenkával az Akszaj-parti kisvárosba, amely valamikor a doni kozák körzet központja volt, de a fényűzést és a sarkantyúpengést régen elfeledte, a diákok városává lett, akik az ország minden részéből tanulni jöttek.

A Repülőgépipari Intézet a volt Doni Műszaki Egyetem helyiségeiben rendezkedett be, a dombon álló hatalmas épületben, ahol több ágazati főiskola is helyet kapott (például a Mezőgazdasági Gépipari Intézet, amely a rosztov-doni nagy mezőgazdasági gépgyár részére képezett szakembereket). Az egyik épületszárny volt a miénk, laboratóriumokkal és egy frissen létesített motorvizsgáló állomással. Az egész intézmény Levkov repülőmérnök fáradhatatlan aktivitását dicsérte: ő kezdeményezte ennek a főiskolának a megteremtését, ő lett az első igazgató. Sajnos, a nevét méltatlanul elfelejtették, ahogy az gyakran előfordul; pedig kiváló személyisége volt egy forrongó korszaknak, amikor szinte a semmiből kellett új, számunkra addig ismeretlen dolgokat megalkotni.

A tanárok – régiek és újak – a maguk módján tanítottak, többnyire szem előtt tartva a diákok specifikus összetételét és felkészültségét, de akadtak olyanok is, akik Feri ribinszki tanárához hasonlóan ezt hajtogatták: „Magukból úgyse lesz semmi.” Ilyen volt például az öreg matematikaprofesszor. Bonyolult képleteket írt a táblára; az egyik diák megkérte, álljon egy kicsit odébb, mert semmi nem látszik abból, amit felírt.

„Minek? – kérdezte a professzor, hátra sem fordulva. – A végtelen kis mennyiségeket úgysem látják meg.” Egy másik tanárunk pedig így kezdte az órát: „Ne nyugtalanodjanak, nem lesz nehéz, a dialektikus materializmust amúgy parasztosan fogjuk tanulmányozni.”

Bizony, sértő volt ez a modor. Méltatlankodott is egyik-másik hallgató. „Mi vagyunk a munkásosztály, az ország gazdái, csak nem fogjuk megengedni, hogy a kapitalizmus maradványai gúnyolódjanak az uralkodó osztályon? Seprűzzük ki őket!” De az uralkodó osztály tapasztaltabb tagjai, a felnőtt emberek, beleértve a pártezreseket is, nevettek a hangoskodókon: „Minek megsértődni? Mi még tényleg tudatlanok vagyunk, hadd tanítsanak csak bennünket a kapitalizmus maradványai. Rajtunk múlik, hogy meddig leszünk rájuk utalva.” A dialektikus materializmus „parasztos” elsajátítására viszont keményen reagált a hallgatóság, olyannyira, hogy a tudós dialektikus nem is jelentkezett többé.

A pártezresek között nagyon érdekes emberek voltak. Például a szomszédunk, Kugyinov, a Vörös Hadsereg ezredese, a polgárháború veteránja. Benne járt a korban, nem egykönnyen hódította meg a tudományt, de a felesége, a hadosztálytörzs egykori gépírónöje segített neki. Vagy Muszijenko, a „vörös igazgató”, szintén nem fiatal, nős, két gyerek apja. Vajon pénzügyi tapasztalataival miért a repülőgépipari egyetemre küldték? Valószínűleg ugyanazért, amiért a repülőgépgyár dolgozóit a textilipari főiskolára. Ezek a családos emberek jól fizetett beosztásokat cseréltek fel olyan ösztöndíjra, amely alig volt magasabb a diákokénál. Egy évtizeddel később, 1941 nyarán, többek közt az ő vállaikra hárult az ipartelepek és raktárak keletre telepítésének gondja, a dolgozók és családtagjaik átköltöztetése, a hadsereg számára szükséges motorok és repülőgépek, egyre újabb, hatékonyabb konstrukciók gyártásának megszervezése. Nem kis részük volt benne, hogy a szovjet légierő rövid idő alatt felülmúlta a németekét. Egyikükkel-másikkal találkoztunk a háború után. Felsorolom néhányukat.

Szergej Vasziljevics Vorozsbejev. Novorosszijszkba való, dokkmunkáscsaládból származott, kamaszkorában maga is dokkmunkás. Elvégezte a Rabfakot, az intézetben könnyedén, ragyogóan tanult. Remekül osztotta be az idejét, mindenre futotta belőle: a tanulás mellett társadalmi munkára, szórakozásra, lányokra, és ami a legfontosabb, olvasásra is, szépirodalomra, amelyet nagyon szeretett. Született vezető volt, a Szovjetunió repülőgépipari miniszterhelyetteseként ment nyugdíjba.

Mihail Petrovics Orlov. Rjazany megyéből jött, apját korán elvesztette. Magas, vékony, najy fülű, mozgékony fiú, műkedvelő diákestek szervezője, maga is gyakran mondott verseket, néha németül is. „Meine geliebte Frau, Ludmilla!” – így kezdődött az egyik versike, majd sajátos drámai fordulattal folytatódott: „A levelet, amelyben pénzt kérsz, a mai napig sem kaptam meg ...” Misa, amellet, hogy remek karikatúrákat rajzolt, maga is költött verseket az intézet mindennapjairól. A háború után, Leningrádon átutazóban, újra találkoztunk vele. Főkonstruktörként dolgozott, élete utolsó napjáig.

Arcrun Otyjan

*Repülős kiképzésen
(Jobbról az első a szerző)*

És végül: Arcrun Tigranovics Otyjan. Arcinak neveztük. Még gyerekként, 1915-ben, anyjával menekült az örményeket mészárló törökök elől Kelet-Anatóliából Mezopotámiába, onnan pedig Szovjet-Örményországba. Zárkózott, kevés beszédű ember, de szívélyes és rendkívül segítőkész. Nagy igyekezettel, elkötelezettséggel tanult. Sokáig agglegény maradt; otthon a mama irányította, feleséget is ő választott neki a maga szigorú elvei szerint.

Rájuk emlékezem most – rájuk, meg a hozzájuk hasonló százezrekre és milliókra. A forradalom nevelte őket, nélkülük elképzelhetetlen lett volna a fasizmus feletti győzelem. Béke poraikra ...

* * *

De térjünk vissza Novoeserkasszkba. 1932 kora tavaszán engem és a Mezőgazdasági Gépgyártási Főiskola két hallgatóját egy Janovo-Grusevszkaja nevű kozák faluba (sztanyica) küldtek. Nikolaj Resetnyikov és Konsztantyin Szuhov a mezőgazdasági berendezéseket javították, én meg kultúrmunkával foglalkoztam az új kolhoz olvasóházában.

Micsoda idők voltak azok! Kravcov, a sztanyica tanácselnöke lótott-futott, mint az eszeveszett, gyűjtögette a javításhoz kijelölt fészerbe a gépeket, amelyeket az újdonsült kolhoztagok nem akartak átadni közös használatra, ; hogy a teheneket is vonakodtak bevezetni az újdonsült kolhozasszonyok az új, közös istállóba. A kolhoz birkapásztora valahol „elvesztette” a nyáj felét, és „megfagyott” birka is sok volt, nagyon sok. Kravcov – a Vörös Hadsereg leszerelt katonája – hosszú lovassági köpenyben és asztrahánkucsmában rohangálva, hol katonai fegyelmet akart teremteni, hol „tárgyilagos beszélgetésre” gyűjtötte össze a népet. Kiilönösen az asszonyok törtek sok borsot az orra alá, megtépázták az önbizalmát, elbizonytalanították különféle követeléseikkel, még csúfot is ütöttek belőle; Kravcov egyszerűen nem bírta velük.

Érkezésünkkel lehetetlen volt nem megérezni a levegőben a feszültséget. Mint később Hima Ivanovna Klicskova – akinél elszállásoltak – megmagyarázta: a napokban az egyik kulák felgyújtotta a házát és a melléképületeket, azután feleségével és felnőtt fiával ismeretlen helyre távozott. Valószínűleg egyedül Kravcov nem tudta, hová lett a család, aki pedig tudta, az nem árulta el. Kravec – ahogy a háta mögött hívták – dúlt-fült, átadta az ügyet a rendőrségnek, de ott se mozdította senki a kisujját sem.

Hima Ivanovnával esténként bizalmas beszélgetéseket folytattunk. „Egész életünket ebben a sztanyicában éltük le, a kozákok mégis úgy néznek ránk, mint az idegenekre” – mondogatta. Ügy láttam, emiatt támadt konfliktusa a menyével is. Egyébként Hima Ivanovnával összebarátkoztunk. Majdnem írástudatlan volt, de sajátos belső intelligenciával és gazdag élettapasztalattal rendelkezett. Érdekes dolgokat mondott, volt mit tanulni tőle.

Nyikolaj és Kosztya elutaztak. Már az első napon megmondták: „Ezeket a gépeket készakarva rontották el. Amit most megjavítottunk, holnapra megint elrontják. Nem maradunk itt, csak vesztegetnénk az időnket.” Én még maradtam néhány napig, segitettem a kölcsönök jegyzésében. Estére Kravcov gyűlést hívott össze; én tartottam előadást az ötéves tervről, beszéltem az új gyárakról, utakról, hidakról, villamos erőművekről, a mezőgazdaság kollektivizálásában rejlő kedvező távlatokról; arról, hogy mit jelent az ingyenes oktatás és gyógyítás, a munkához való jog, a művelődési lehetőség. Megtapsoltak (szerintem Kravcov szigorú szemei miatt). Aztán ő fordult a jelenlévőkhez. „Most tegyenek fel kérdéseket. Ami nem világos, azt megmagyarázzuk maguknak.”

Hallgatás. Hosszan tartó csend. Kravcov a nőkhöz fordul: „No, mi az, asszonyok! Maguk mindig tele vannak kérdéssel, most meg hallgatnak, mintha lenyelték volna a nyelvüket.”

Ekkor felemelkedik egy kéz, és felhangzik egy pergő női hang: „Hát akkor magyarázza meg az előadó, hogy hova lett a bőr? Csak nem aktatáskákat varrtak az egészből a hivatali elvtársaknak?”

A teremben nevetés. Mit lehet erre mondani? Igyekeztem tréfára fordítani a dolgot... Több kérdést nem kaptam, a gyűlés véget ért. Aztán Kravcowal három napig jártuk a házakat, kölcsönjegyeztetési céllal. Hogy szívesen fogadtak volna bennünket, azzal nem dicsekedhetem.

Lejárt a kiküldetésem, elbúcsúztam a vendégszerető Hima Ivanovnától. Bebugyolált a kendőjébe, szénát terített a szekérbe, megígérte, hogy eljön a kendőért. Meghagytam a címemet.

Egy szép napon meg is érkezett. Este volt, kopogtatnak az ajtón. Hima Ivanovna áll ott, kis batyuval a kezében.

– Magukhoz jöttem.

– Hima Ivanovna! Jöjjön, kerüljön beljebb!

– De én végleg eljöttem magukhoz – mondja, és nem mozdul a helyéből. – Vityenykát dajkálni ...

Így maradt nálunk nagy örömünkre Hima Ivanovna, és mindjárt kezébe is vette a mi nem túl bonyolult háztartásunkat. Feri meg ő valahogy rögtön rokonszenvet és tiszteletet éreztek egymás iránt. Lassan kialakult az a szokás, hogy az ösztöndíjunktól mi csak zsebpénzt tartottunk meg magunknak, a többit odaadtuk neki. És Hima Ivanovna gondos háziasszonynak bizonyult: mindig kijött a pénzből, helybeli doni ételeket készített ragyogóan, néha olyan csemegék kerültek az asztalunkra, hogy csak ámuldoztunk. „Találkoztam a komámmal a piacon” – magyarázta Hima Ivanovna, amikor megkérdeztük, honnan van a hús, a hal, a köcsög tejföl. Hiszen érvényben volt még a jegyrendszer.

Így élt velünk Hima Ivanovna, még Moszkvába is velünk jött. Ez tette lehetővé számomra, hogy azon a nyáron csoportommal együtt katonai előkészítő táborba menjek; volt kire hagyni a gyereket.

* * *

Tanulási időnk alatt ismerkedtünk a lehetséges munkahelyekkel, a gyakorlatot az újonnan épülő vagy már felépült gyárakban töltöttük. Így kerültünk Zaporozsjébe, a repülőgépmotor-gyárba. Ez a valamikor kicsi, eldugott városka teljesen átalakult azután, hogy építeni kezdték a Dnyeprogeszt, a nagy teljesítményű villamos erőművet, amely biztosította az egész vidéken a gazdasági fejlődést, beleértve a krivoj-rogi vasércbányákat, a nyikopoli mangánbányákat és a donyecki szénmedencét. A gyárban megismerkedtünk az új típusú repülőgép-motorokkal, a csillag alakú hét- és kilencheseres, léghűtéses hajtóművekkel. Össze- és szétszereltük őket, tanulmányoztuk a gyártási folyamatokat és a technológiai sajátosságokat. Szabadidőnk a Dnyeper gyönyörű partjain töltöttük, figyeltük, hogy süllyesztik be a nevezetes *küszöböket* („pörögi” – innen az elnevezés: – Zaporozsje), hogyan képződik a hatalmas víztároló. Jártunk a Hortica szigeten; valamikor itt székelt a Zaporozsjei Szecs (kozák szervezet), gondolatainkban életre kelt Gogol hőse, a legendás Tarasz Bulba.

Novocserkasszkban meglepő hír várt bennünket: a Repülőgépgyártó Intézet motor-fakultását áthelyezik Ribinszkbe, mivel ott helyben van a motorgyár. Nem volt világos: miért éppen Ribinszkbe? Motorgyár üzemelt már máshol is, például Moszkvában. Menjünk ismét Ribinszkbe? Ferivel úgy döntöttünk, hogy inkább visszaköltözünk a fővárosba, ahol akkortájt kezdte működését a Moszkvai Repülőgépipari Intézet (MAI); lakásunk megvolt még az Arbaton.

Otthagytuk hát a barátságos, meleg vidéket, ahol tél szinte egyáltalán nincsen; a tágas földszinti lakást, amelynek ablakain sárgabarackfa-ágak tekintettek be, a piac görögdinnye-hegyeit, az eperfákkal teleültetett csendes utcákat, ahol nem közlekedik se villamos, se autóbusz, a várost, amelyet egyik végétől a másikig egy óra alatt gyalog végig lehetett járni. Persze, tudtuk, mi vár ránk Moszkvában: szűk lakás egy kődoboz harmadik emeletén, a nagyváros tumultusa, jegyrendszer mindenféle piaci pótlás nélkül. Mégis visszatelepültünk, hiányzott már a régi környezet, és sokat vártunk az új intézettől. Hima Ivanovná-t is magunkkal vittük. És akármilyen hihetetlen, ennek a felülmúlhatatlan háziasszonynak itt is – komák és ismeretségek nélkül – sikerült Donmelléki ételekkel kényeztetnie bennünket (amilyen például a rizzsel és sárgarépával töltött paprika).

Újra az Arbaton. Ugyanazok a szomszédok, ugyanaz az élelmiszerüzlet odalent, az ablak mögött ugyanazok a megszokott, mondhatnám, meghitt zajok; este olykor színház, hangverseny. És ami számunkra mégiscsak a legfontosabb: a MAI-ban, ahol 1932 szeptemberében megkezdtük tanulmányainkat, kétségtelenül magasabb szintű volt az oktatás, mint Novocserkasszkban, ebben Feri nem tévedett. Vegyük csak a tanári kart: Kvasznyikov – repülőgép-hajtóművek, Lurje – torziós lengések, Alekszandrov – elméleti mechanika, Szinyicin – elektrotechnika, Szpivak – gépek és szerszámok, Averbah – tűrések és illesztések, Sztyeckin – aerodinamika, Inozemcev – termodinamika. Csupa nagy név, mélységesen tiszteltük valamennyiüket, Alekszandrovért pedig egyenesen rajongtunk: fellépett a nagy előadóterem dobogójára – magas, karcsú, ezüstös halántékú –, halkan, kissé raccsolva szólalt meg, és a legbonyolultabb dolgokat is olyan szemléletesen tudta ábrázolni sémákkal és számításokkal, hogy úgy tűnt, minden teljesen világos, másképpen nem is lehet. Könnyű volt megjegyezni. A kifejtés logikáját illetően Szpivak sem maradt el tőle, aki nemcsak a sémát mutatta meg a táblán, hanem valamilyen módon az egész szerszámgépet, sajnáltuk letörölni. Itt aztán valóban komolyan és elmélyülten kellett tanulni.

Ez azonban nem volt könnyű, csak fiatalságunk, optimizmusunk és kimeríthetetlen energiánk segített. Otthon nem tudtunk igazán elmélyedni a tananyagban, nem volt hová kiteríteni a rajzokat, diagramokat. Gyakran éjszaka tanultunk és rajzoltunk, egymást váltva. Feri a tanulás mellett a Cukoripari Kutatóintézetben tanított, csekély fizetés ellenében. Nem élt semmiféle privilégiummal, bár mint külföldi, megtehetette volna: „A Szovjetunió most az én otthonom, úgy élek, mint bármelyik szovjet ember.” Azokból az időkből maradt fenn Vitya megjegyzése – amikor kását evett, azt kérte: „Mama, légy szíves, sózd meg cukorral.”

Az építkezések, amelyek lankadatlanul folytak országszerte, Moszkvában különösen szembetűnőek voltak. De az építkezéseken túl, mindannyian csodálattal figyeltük a távolsági repüléseket, a sarkvidéki kutatásokat. Ezeknek a szervezésére és lebonyolítására alakult 1932-ben a Glavszevmorputy (Északi-tengeri Főútvonal) nevet viselő Arktikai Intézet, élén Ottó Juljevics Smidt akadémikussal, az ismert sarkkutatóval, aki kezdeményezője volt a légieszközök alkalmazásának az Arktisz meghódításában és az északi-tengeri hajóút kiépítésében. A szokásos tengeri út Leningrádból Vlagyivosztokig a Szezei-csatornán keresztül több mint 23 000 km, az ország északi partjai mentén viszont csak 5000 vagy még kevesebb. Ezt a rövidebb, de jóval veszélyesebb utat először a „Szibirjakov” jégtörő járta végig, 65 nap alatt. 1933-ban tudományos expedíció indult ugyanerre az útra a „Cseljuszkin” jégtörő hajóval, Smidt akadémikus vezetésével. A „Cseljuszkin” sikeresen eljutott Arhangelszktől a Bering-szorosig, de a vastag jégtáblák összenyomták a hajó törzsét, és az egész személyzetnek ki kellett szállnia egy sodródó jégtáblára. A hajótöröttek sátrat vertek a repedező, töredező jégen, sorsukat aggodalommal figyelte a világ; hajójuk ott süllyedt

el a szemük láttára. Kis híján három hónapig, 1933. október végétől 1934 februárjáig létezett ez a sátortábor – ennyi időbe tellett, amíg könnyű kis repülőgépeken kettesével-hármasával elszállították az expedíció tagjait. (Nagyobb gépek nem tudtak itt leszállni.) A pilóták – Vodopjanov, Doronyin, Kamanyin, Levanyevszkij, Ljapidevszkij, Szlepnjov és Molokov –, bármilyen volt is az időjárás, szünet nélkül repültek, míg ki nem mentettek mindenkit. Egy ember mégis meghalt: a gazdasági vezető, aki az expedíció felszerelését mentette a jégre, és a kapitány tiltása ellenére egyedül ment fel végül a hajóra valami ottmaradt apróságért... Együtt veszett a vízbe a hajóval. Utolsóként az expedíció vezetője, Ottó Smidt hagyta el a jégtáblát. (Nem követte Umberto Nobile példáját, aki 1928-ban, „Italia” nevű kormányozható léghajójának balesetkor, elsőként hagyta el repülőgépen a helyszínt. Akkor a 16 tagú expedícióból kilencen maradtak életben, őket a „Kraszín” szovjet jégtörő vette fel a jégről.)

Mit mondjak! Büszkék voltunk pilótáinkra, repülőgépeinkre, expedíciónk tagjaira, Otto Juljevics Smidtünkre és kormányunkra, amely mindent megtett az emberek megmentéséért.

* * *

Grandiózus kép körvonalai ezek. Az első öt éves terv által diktált tempó is elgondolkozásra késztet. 1928-ban az ipari termelés volumene kisebb volt, mint a mezőgazdasági termelése, mindössze a teljes volumen 48 százalékát tette ki; 1933-ra viszont elérte a 70 százalékot. De a lényeg nem is a százalékokban van, hanem abban, hogy mit jelent az ipari termelés 1 százalékos növekedése. 1928-ban 1 százalék 126 millió rubellel volt egyenértékű, 1931 végén 250 millióval, 1933-ra mintegy 320 millióval. Az eredményekről Sztálin számolt be 1933-ban a párt vezető szervei előtt. Sztálin ritkán szerepelt nyilvánosan, de beszédeit mindig a rá jellemző logikával építette fel, és konkrét adatokkal érvelt. „Nem volt repülőgépiparunk. Most van” – mondta ebben a beszédében. Ezt mi a saját szemünkkel láttuk. Mások pedig, diáktársaink, látták a többit: a vakáció után visszatérve, ki az új keleti szén- és kohászati bázisról számolt be, ki az új harkovi traktorgyárról, a szaratoviak az épülő szerszámgyárról, az üzbégek az új textilgyárról, a beloruszok a hatalmas építkezésekről.

Ilyen változások mentek végbe az állam életében, mialatt mi tanultunk.

A Szovjetunió abban az időben még csak a 17. évét töltötte be. Gazdasági blokádnak állt, a nagy európai országok diplomáciailag jó ideig nem ismerték el, állandóan katonai támadás veszélye fenyegette, határprovokációkat kellett visszavernie a Távol-Keleten. A szovjet diplomata nemegyszer a terror áldozatai lettek: 1923-ban Lausanneban megölték Vorovszkijt, 1927-ben Varsóban Vojkovot; 1927. május 12-én támadás érte a szovjet kereskedelmi képviselőket Londonban. Az ország sok mindenről lemondott, csak hogy mielőbb felszámolja gazdasági elmaradottságát, felkészítse fegyveres erőit az önvédelemre. Úgy éreztük, a roppant erőfeszítések minket is köteleznek. Tanulni kell, rajzolni, tervezni, készülni a beszámolókra. Akkor szakadt ránk az elképesztő hírrel a következő távirat:

„Április 28-án járt le Rákosi elvtárs büntetése, akit a fasiszta bíróság a magyar kommunista pártban kifejtett tevékenységéért nyolc és fél évi fegyházbüntetésre ítélt. Néhány nappal büntetésének letelte előtt Rákosit arról értesítették, hogy a hírhedt szegedi Csillag-börtönből Budapestre szállítják. Mikor Rákosi Budapestre érkezett, az ügyészségi fogházba kísérték. Ott tudtára adták, hogy új pert indítanak ellene, azon az alapon, hogy tizenöt évvel azelőtt mint szocializálási népbiztos részt vett Tanács-

magyarország kormányában.

Zürich, 1934. május 1.”

A vádirat halálos ítéletet követelt Feri bátyjára. Feri azonnal kapcsolatba lépett a Nemzetközi Vörös Segéllyel; akkor már megmozdult a munkásmozgalom az egész világon, felhívások, rölapok, plakátok jelentek meg Rákosi védelmében. Nemcsak a kommunista mozgalom kiválóságai tiltakoztak – mint Dimitrov, Thälmann, Germanetto és mások –, hanem világszerte ismert írók is. Martin Andersen Nexö közzétette „*Felhívás Rákosi Mátyás védelmében*” c. írását, amely így kezdődik: „Tudja meg az egész világ, milyen rettenetes terror dühöng Magyarországon ...” Romain Rolland a következőket írta a magyar igazság-ügyminiszterhez: „Miniszter Úr! Franciaország közvéleményét mélyen megrázta az a hír, hogy a magyar kormány Rákosi ellen új, gyorsított eljárást indított.”

A per 1935. január 21-én kezdődött, és tizenkilenc napig tartott. Rákosit életfogytiglani börtönre ítélték; csak a világ minden részéből érkező számtalan tiltakozás kényszerítette rá Horthyékát, hogy elálljanak a halálos ítélettől.

* * *

Így kezdődött számunkra az 1935-ös esztendő, az az év, amikor Feri befejezte tanulmányait a Moszkvai Repülőgépipari Intézetben, én pedig teljes erővel hozzáfogtam a diplomatervezéshez.

Azoknak a hallgatóknak a részére, akiknek hozzám hasonlóan otthon nem volt helyük szétrakni a nagy rajzokat, az intézetben elkülönítettek egy tágas helyiséget asztalokkal, rajztáblákkal. Ki mikor akart, akkor jöhetett, nem zavartuk egymást. Majdnem három hónapig dolgoztunk a témánkon, mindenki jellemének és temperamentumának megfelelően. Gyakran együtt bújtuk az irodalmat az intézeti könyvtárban. A kérlelhetetlen idő pedig egyre morzsolta a napokat, heteket, egyik hónapot a másik után. Küszöbön állt a diplomavédés, aztán a munka, a napról napra ismétlődő, hol eredményes, hol csüggesztő erőkifejtés, amíg csak el nem fogy az élet. Miért is volt annyira sürgős elvégezni az egyetemet, hová siettünk? Mi lehet jobb a tanulóéveknél, amikor semmiért és senkiért nem felelünk, csak önmagunkért?

És lám, eljött az én napom, az én óráim.

Felaggattam a falakra a rajzaimat, diagramjaimat és grafikonjaimat. Évfolyamtársaim segítettek, sűrögtek-forogtak, izgultak. Végre mindenki leült, a diplomavédésre mindig sok szurkoló gyűlt össze.

Előadtam motorom fő paramétereit, gyártási és üzemeltetési előnyeit. Magabiztosan válaszoltam a bizottság tagjainak kérdéseire. Elég sokan kérdeztek: Kvasznyikov, Inozemcev és még néhányan. Lurje professzor „kötözködni” kezdett a torziós lengésekkel kapcsolatos számításaim miatt. El kell ismernem, hogy ezt a fejezetet tényleg a minimumra csökkentettem; sohasem szerettem a tisztán matematikai spekulációkat. Végül Lurje ezt a kérdést tette fel: „Biztos ön abban, hogy a tengely kibírja a torziós lengéseket?” „Nem törik el” – feleltem. Egy villanásnyi időre észrevettem Kvasznyikov bajsza alatt a mosolyt, Lurje pedig csak széttárta karját.

„Kitűnő” helyett „jót” kaptam.

Hát persze, hogy elkeseredtem. Évfolyamtársaim úgyszintén. Nagy egyetértésben

szidtuk Lurjét és torziós lengéseit.

De a lényeg az, hogy vége. Elvégeztem az egyetemet, mérnök vagyok.

Rengeteg szabadidőm lett, Vityával már az első vasárnap elmentünk a Művész Színházba Maeterlinek „Kék madár” c. darabjának délelőtti előadására. Voltunk az Ifjúsági Színházban is, és természetesen beutaztuk a metró 1935 májusában üzembe helyezett első vonalát: Szokolnyiki – Park Kulturi – Ohotnij Rjad – Szmolenszkaja; minden állomáson kiszálltunk, gyönyörködtünk az új kocsikban, a gazdag díszítésű, tiszta állomásokban. Valósággal föld alatti paloták ezek, össze sem hasonlíthatók a párizsi vagy a londoni földalatti akkori zajos, rosszul világított, áporodott levegőjű, dísztelen állomásaival. Vajon nem túl drága élvezet az effajta fényűzés? Tudakozódtam szakembereknél, megmagyarázták, hogy a csillárok, mozaikok, oszlopok és padlózatok az építési költségeknek egy százalékát sem teszik ki. Érdekes egyébként, és jellemző volt a Szovjetunióra: egyetlen közléstítményre sem sajnálták a költségeket, törekedtek rá, hogy a klubok, üdülők, színházak, stadionok építészetileg kívül-belül impozánsak legyenek. Ami viszont a lakóházakat illeti, ezek sajnos sem kívülről, sem belülről nem ragyogtak. Miért történt így?

Rövidesen munkába léptem, ugyanabba a moszkvai gyárba irányítottak, ahol Feri dolgozott. (Tréfálkozva meg is kérdezték, nincs-e ellenvetésem.) Bemutakoztam az igazgatónak, megkaptam a beosztásomat: üzemvezető-helyettes lettem, a szerelde technológusa. Mihail Feldman, a műhely vezetője bemutatott a mestereknek és a kis létszámú adminisztratív személyzetnek, aztán az ebédszünetben egybegyűjtötte a munkásokat, és nekik is bemutatott, mint helyettesét: „Kérem, fogadják szeretettel.” így kezdődött mérnöki tevékenységem.

A szereidében, a termékkibocsátásnál, hamar meg lehet ismerkedni az egész gyárral, az emberekkel és a termelési folyamattal egyaránt, végül pedig a katonai átvétellel, azaz a megrendelővel. (Még akkor is, ha a termék a polgári légiközlekedés számára készült.) A főnökömmel hamarosan összeszoktunk, a mesterekkel úgyszintén. A szerszámrészes vezetője, idősebb ember, már az első napon kijelentette: „Jevgenyija Mihajlovna? Tehát Mihajlovna. Én meg Zaharics, rendben?”

Minden reggel a szerelde előtti készletraktárból érkeztek a komplett alkatrészcsomagok a munkahelyekre. Egy értelmes asszony dolgozott ott két kisértővel. Ha a forgácsolóműhelyekből valami okból nem továbbították a szükséges alkatrészeket vagy részegységeket, akkor azt időben jelezték a diszpécserirodába. Mindez jól meg volt szervezve. Mi pedig Zahariccsal gondoskodtunk róla, hogy a szükséges szerszámok eljussanak a munkahelyekre, így a szerszámrészesben sosem volt fölösleges lőtás-futás.

Zaharics magas szakképzettségű szerszámkészítő volt. Ő és beosztottjai mindig ellenőrizték és hibátlanul beszabályozták a szerszámokat és műszereket. Egyetértésben dolgoztunk, kölcsönösen tiszteltük egymást. Ha a műhelyben valamilyen vita támadt, többnyire így zárta le: „Mihajlovna megmondta ...”

Rájöttem, hogy az indító kapcsolótárcsák munkaigényes beállítása helyett célszerűbb alacsony hőfokú megeresztést alkalmazni a hőkezelő műhelyben; ez megszünteti a feszültségeket a fémben, hajszálnyival sem csökkentve az acél- és bronztárcsák szilárdságát. Zaharics elkészítette a szükséges fémtárcsákat, és a munka megindult. Azaz megindult volna, ha nincs a gyár főtechnológusa, Matyesuk. Magamban Buharinnak hívtam ... Külsőre is hasonlított rá. „Adja be az újítási javaslatát a Racionalizálási és Találmányi Osztályra, azután majd bevezetjük a technológiába, és ön megkapja az önköltség-csökkentésért a prémiumot.” (A technológiai főosztály pedig kipipálhatja a „munkásjavaslatok megvalósítása” rovatot – gondoltam magamban.) „De Matyesuk elvtárs, ez nekem munkaköri kötelességem!”

Végül is az új eljárást, amellyel munkaidőt takarítottunk meg, a munkaügyi osztály segítségével sikerült minden illetékes fórumon elfogadtatni és bevezetni.

Régóta a múlté a légszűrő motorindítás. Évről évre növekszik a motorok teljesítménye, egyre erősebb önindítókra van szükség, egyre nagyobb teljesítményűek a szivattyúk, nagyobb teherbíró képességűek a felhúzható alváz mechanizmusai. 1936-ban három híres repülőn, Cskalov, Bajdukov és Beljakov, leszállás nélküli távolsági repülést hajtott végre: 9400 km-t repültek 56 óra alatt Moszkvától a kamcsatkai Petropavlovszk melletti Udd-szigetig. E sikeres főpróba után arra készültek, hogy az Északi-sarkon keresztül Amerikába repüljenek. Mindannyian bíztunk a sikerben, de meg kellett még oldani a motor melegítését jégtáblára történő kényszerleszállás esetén. Mindezzel a szerkesztési és az üzemeltetési osztály foglalkozott. Ferinél összegyűltek a pilóták és a szerelők, újabb és újabb önindítókat és melegítő berendezéseket vizsgáltak meg, vitáztak a modifikációs, súlycsökkentési és tűzvédelmi elképzelésekről, kipróbálták az egyes részegységeket és alkatrészeket. A gondos előkészületek után a pilóták 1937 júniusában egy ANT—25 típusú repülőgépen, 63 óra alatt leszállás nélkül átrepülték az Északi-sarkon keresztül a Moszkva-Vancouver (Kanada) útvonalat. Máig emlékszem, hogyan izgultuk végig valamennyien ezt a repülést, hogyan ujjongott az egész ország. Repülőgépiparunk diadala volt ez; a pilótákat valósággal a tenyerünkön hordoztuk.

Ugyanebben az évben indult útjára az Északi-sarki Intézet által szervezett tudományos expedíció, a maga nemében a világon az első. Vodopjanov sarkrepülő megfelelő jégtáblát keresett, amely elég nagy, elég vastag, szilárd és sima, hogy repülőtérenként legyen használható az emberek és a felszerelés kirakásához. Az expedíció tagjai I. D. Papanin vezetésével 274 napot töltöttek a jégen; az áramlatok kisodorták ezalatt jégtáblájukat a Spitzbergák és Grönland közötti szoroson át a Grönlandi-tengerre. 1939. február 19-én vette fel őket két jégtörő hajó, a „Tajmir” és a „Murman” a jégcsonkról, amely a jégtáblából megmaradt. Az expedíció értékes tudományos anyagot gyűjtött az Arktiszról (az Északi-sarkvidékről), tagjai később érdekes könyvet írtak életükről a sodródó jégtáblán.

Akkoriban indult meg a légiflotta felszerelése olyan aggregátokkal, amelyek bármilyen meteorológiai körülmények között, télen és nyáron egyaránt lehetővé teszik az azonnali felszállást. Ferit megbízták, hogy egy különleges csoport élén rövid idő alatt oldja meg az ország keleti körzeteiben az ezzel kapcsolatos feladatokat. Mindent, amit szükségesnek tart, biztosítanak számára, nehézségek esetén közvetlenül Vorosilov titkárságának telefonálhat.

Hadd meséljen erről maga Feri:

„Amint az sokszor megesik, az évek múlásával minden, ami nehéz és kellemetlen, háttérbe szorul; az én emlékezetemben is főleg az él elevenen azokból az időkből, hogy milyen hasonlíthatatlanul szépek a tájak arrafelé, ahová tizedmagammal kiküldtek. A kis csoport négy és fél hónap alatt, júniustól októberig teljesítette a rábízott feladatot – ami persze nem lett volna lehetséges, ha a térségben az összes repülőgépek felszerelését mi magunk végezzük. Erre azonban nem volt szükség. A parancsnokságok, amelyeknek létérdekük volt harci gépeik felszerelése, annyi szerelőt bocsátottak rendelkezésre, amennyi csak kellett. Elmagyaráztuk és megmutattuk nekik, mit és hogyan kell csinálni, aztán nyugodtan rájuk bízhattuk a munkát, és minden egyes repülőgépet kipróbáltunk, mehettünk tovább. Így jutottunk el kelet felé haladva Vlagyivosztokig. Közben megismerkedtünk a parancsnoki állomány nehéz szolgálati körülményeivel, családjukkal, feleségükkel és gyermekeikkel. Ezek az egységek többnyire nem a városokban állomásoztak, hanem még a vasútvonaltól is eléggé távoli helyeken. Mindenhol barátságosan fogadtak bennünket, különböző kérdésekkel

árasztottak el, kezdve a magas politikától egészen addig, hogy most milyen frizura a divat. Hol vasúton, hol teherautóval, néha járhatatlan utakon mentünk tovább. A berendezéseket ládáknak előre küldtük, nagy mennyiségű tartalékkal és időbeli rátartással.

Feri (jobbról az első) távol-keleti kiküldetésben, 1936

*Ferivel a háború kitörése után,
1941 augusztusában*

De még így sem érkeztek meg mindig időben. Emlékszem, hogyan akaszkodtam össze a csitai vasútállomás főnökével, amikor a szállítmányunk szőrén-szálán eltűnt. „Hol vannak a ládáim?” Káromkodtam, fenyegetőztem, ő pedig, szegény, még csak nem is nagyon reagált: „Ládák! Miféle ládák? Nekem egész szerelvényeim elakadtak, maga meg valami ládákat keres rajtam!” Szó ami szó, az út valóban hosszú volt és túlterhelt, a csitai eset máskor és máshol is előfordult. Néha előkerültek a ládáink, néha viszont örültünk, hogy vannak tartalékaink. Végül azonban mégiscsak elvergődtünk Vlagyivosztokig, a feladatot teljesítettük. Megkönnyebbültünk, elutazásunk előtt bejártuk még ezt a felejthetetlenül szép csendes-óceáni várost, amely amfiteátrumként terül el az Aranyszarv-öböl körüli domboldalakon. Hatalmas kikötő, élénk hajóforgalom, hemzsegek a különböző nemzetiségű emberek. Különösen sok volt a koreai, akik a várost zöldséggel és gyümölccsel látták el. Amikor helybeli kalauzomnak vigyázatlanul megjegyeztem, hogy a város mennyire szép, és milyen kellemes itt a nép, különösen a lányok, új barátom szavamon akart fogni: „Hát költözz ide! Tudok egy remek lakást a Lenin utcában. (Ez volt Vlagyivosztok Váci utcája.) De akkor már a gondolataim odahaza jártak. Indult a vonat, vitt minket tizenkét napon át. A kocsiban mindenkivel összeismerkedtünk. Együtt szálltunk ki az állomásokon, gyümölcsöt vásároltunk és omuljt – nagyon finom szibériai sült halat –, később, az Európához közelebb eső vidékeken, sült csirkét. Halászok utaztak a kocsinkban délre, üdülni. Féktelenül szórták a szabadságra szánt pénzt, mire megérkeztek, aligha maradt egy kopejkájuk is. Viszont tizenkét napig kedvükre vigadoztak.”

* * *

Moszkvai életünk ment a megszokott kerékvágásban. Sokat olvastunk, színházba jártunk, vendégeket fogadtunk, és magunk is gyakran vendégeskedtünk. De a gondolataink másutt jártak.

Rákosi Mátyás másodszori, életfogytiglani börtönbüntetése ellen világszerte folytak a tiltakozások. Megmozdult a Nemzetközi Vörös Segély és a Komintern; kapcsolat alakult ki haladó magyar jogászokkal, akik elérték, hogy az életfogytiglani börtönbüntetést időösszevonásra változtassák. A nemzetközi akciók eredményeképpen végül 1940. október 30-án kitértek a börtön kapui, és Rákosi Mátyás tizenhat évi fogság után kiszabadult. Vele együtt szabadult Vas Zoltán, aki szintén 1925-től raboskodott.

1940. november 2-án együtt lépték át a szovjet határt. Gerő Ernő és Feri voltak megbízva, hogy várják őket Kijevben, és kísérik őket tovább Moszkváig. Nincs szó, hogy leírjam a testvérek találkozásának örömét.

Eltelt pár hét. Rákosi találkozott Dimitrowal és Sztálinnal, dolgozni szeretett volna. De az orvosi vélemény az volt, hogy előbb alaposan ki kell pihennie magát. Elment hát a Moszkvához közeli barvihar szanatóriumba. Az orvosok ragaszkodtak hozzá, hogy egészen tavaszig kezeljék, bár ő azt állította, hogy egészséges, mint a makk. Ezt különös nyomatékkal hangsúlyozta egy újdonsült szanatóriumi ismerőse előtt: Feodora Fjodorovna Kornijlova volt az illető, neves jogász, a Legfelső Bíróság tagja és a jogászszakszervezet elnöknője, aki akkor szintén Barvihában pihent. Nemsokára összeházasodtak. A Gorkij utcába költöztek, magukhoz vették Fenyecska első házasságából származó fiát, Ljovát, és nyáron, mint minden moszkvai, kivettek egy nyaralót Moszkva mellett.

Vitya táborba készült azon a nyáron, mi pedig Ferivel délre, a tengerpartra. Mielőtt elutaztunk volna, 1941. június 22-én kora reggel mind a hárman kimentünk a

nyaralóba. Közeledett az ebéridő, amikor kiderült, hogy Fenyecskának nincs otthon uborkája. Vityát kiküldtük az állomásra uborkáért. Visszajött, hozta az uborkát, meg egy megdöbbentő hírt: „Kitört a háború. Mindenki a rádiót hallgatja.” Azonnal bekapcsoltuk a rádiót, és hallottuk még Molotov beszédének a végét: a szovjet kormány nevében felhívta az egész szovjet népet, szálljon szembe a német-fasiszta bitorlókkal.

Feri meg én azonnal indultunk, ki-ki a maga munkahelyére, így kezdődött számunkra a Nagy Honvédő Háború.

Készült 500 példányban

**Ez a
189
példány**

**ISBN 963 450 874 X
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó a szerző

Felelős szerkesztő Tabák András

**940466 Tótfalusi Tannyomda, Budapest
Felelős vezető Nagy Lajos igazgató**

**Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat
Mevásárolható az V. Honvéd u. 5., V. Mérleg u. 6., VI. Andrassy út 45.,
VII. Rákóczi út 14-16., XIII. Szent István krt. 26. és a XIII. Váci út 19. szám alatti
budapesti könyvesboltokban.**
